

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ХАРЧЕНКО ЮЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК [332.12:330.837](477)(043.5)

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Спеціальність: 08.00.05 – розвиток продуктивних сил
і регіональна економіка

Реферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Чернігів – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Чернігівська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України
Бутко Микола Петрович,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Міністерства освіти і науки України
професор кафедри менеджменту та адміністрування

Опоненти: доктор економічних наук, професор
Васильєва Тетяна Анатоліївна,
Сумський державний університет Міністерства освіти і
науки України
директор Навчально-наукового інституту бізнесу,
економіки та менеджменту

доктор економічних наук, доцент
Перепелюкова Олена Василівна,
Харківський національний економічний університет імені
Семена Кузнеця Міністерства освіти і науки України,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин

доктор економічних наук, професор
Сторонянська Ірина Зеновіївна,
Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього
Національної академії наук України,
заступник директора

Захист відбудеться «26» квітня 2024 р. о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 79.051.04 у Національному університеті «Чернігівська політехніка» Міністерства освіти і науки України за адресою: 14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95, корпус 1, 335 аудиторія.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національному університеті «Чернігівська політехніка» Міністерства освіти і науки України за адресою: 14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук,
професор

М. В. Дубина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Продуктивні сили України зазнали великомасштабної руйнації внаслідок російсько-української війни. У результаті країна опинилася в найскладнішому та найтяжчому у своїй історії періоді, який супроводжується значними жертвами серед цивільного населення та військових, руйнуванням житлового фонду, критичної та соціальної інфраструктури, виведенням з ладу потужностей промисловості, сільського та лісового господарства, деструктивним впливом на функціонування екологічних систем. У сучасних умовах у країні фактично повністю порушена раніше сформована система територіальної організації господарства, значно змінилися умови для подальшого відновлення та розвитку регіонів країни, що обумовлено значною кількістю мігрантів, активними бойовими діями на значній території країни, втратою місцевими громадами власного економічного потенціалу (зміна обсягів доступних фінансових ресурсів; знищення виробничих потужностей, логістичних об'єктів, руйнація транспортної, дорожньої інфраструктури, неможливість їх відновлення через безпекову ситуацію; значні площі замінованих територій).

Варто констатувати також і наявність системних проблем в економічному розвитку країни, які існували й до війни. Інституціональні провали в реалізації стратегічного курсу держави на повну лібералізацію економічних відносин впродовж трьох останніх десятиліть призвели до втрати науково-технічного, інтелектуального, інвестиційного та людського потенціалу, внаслідок чого Україна не змогла забезпечити технологічну модернізацію та позитивні структурні зміни в економіці. Проте окреслена ситуація вимагає поступової зміни, впровадження дієвих механізмів активізації економічного розвитку країни та її регіонів, особливо в період післявоєнної відбудови, пошуку нової моделі довгострокового розвитку українського суспільства з урахуванням національних особливостей та безпекової ситуації. При цьому важливу увагу варто приділити питанням рівномірного та гармонійного розвитку країни з урахуванням різного ступеня руйнування її окремих регіонів. Це й актуалізує проведення нових досліджень у сфері територіальної організації господарства, формування умов для її ефективності в період трансформації та модернізації інституціонального забезпечення відновлення продуктивних сил.

Теоретико-методологічні та прикладні аспекти обґрунтування ролі інститутів у розвитку національного господарства, результати аналізу їхнього впливу на економічний розвиток детально представлені в наукових працях основоположників інституціональної теорії, а саме Т. Веблена, К. Ейрса, Д. Норта, Дж. Ходжсона, Дж. Серла, Г. Спенсера, К. Менгера, О. Уільямсона, У. Берга та інших.

Науково-концептуальні положення формування, удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства розглядаються у працях О. Амоші, Б. Буркинського, М. Бутка, Т. Васильєвої, С. Вовканича, В. Гейця, О. Гонти, А. Гриценка, А. Гриценка, Б. Данилишина, Ж. Дерій, М. Долішнього, М. Дубина, М. Забаштанського, В. Загорського, Н. Іванової, В. Кравціва, В. Лагодієнка, Е. Лібанової, М. Максимчука, М. Мельник, С. Пирожкова, О. Перепелюкової, О. Попело, А. Ревко, А. Рогового, В. Сіденка, І. Сторонянської, А. Тульчинського, С. Тульчинської, В. Худолій, Л. Чернюк, А. Чухна, С. Шульц та ін.

З огляду на наукові результати, які були отримані зазначеними науковцями, зауважимо, що питання модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства є сьогодні недостатньо вивченими. Насамперед актуальними в сучасних умовах стають дослідження процесів трансформації усталених у суспільстві інститутів та інституцій, формування нового інституціонального базису забезпечення збалансованого та комплексного розвитку країни та її окремих регіонів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі менеджменту та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту, харчових технологій та торгівлі Національного університету «Чернігівська політехніка» за темами: «Стратегічне управління підприємствами в умовах післявоєнної відбудови» (номер державної реєстрації 0117U004542, 2022-2025 рр.), у межах якої авторкою поглиблено методологічні засади удосконалення інституціонального забезпечення для активізації підприємницької діяльності в регіонах України; «Механізми державного управління регіональним розвитком в умовах переформатування владних відносин» (номер державної реєстрації 0120U105292, 2020-2025 рр.), де дисертанткою запропоновано методологічний підхід до оцінки рівня розвитку продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління.

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є поглиблення теоретичних, методологічних положень дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства та розробка практичних рекомендацій щодо його удосконалення.

Для досягнення визначеної в дисертаційній роботі мети поставлені такі наукові та практичні завдання:

- поглибити наукові підходи щодо розгляду сутності територіальної організації господарства та теоретичних положень забезпечення її ефективної модернізації;
- обґрунтувати теоретичні й методологічні аспекти інституціоналізму та сутність інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;
- визначити зміст системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, її структуру та компонентний склад;
- сформулювати методологічні положення реалізації дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;
- систематизувати та конкретизувати зміст основних принципів інституціонального базису територіальної організації господарства;
- удосконалити методичні підходи до проведення емпіричного аналізу інклюзивного розвитку регіонів;
- дослідити сучасні тенденції регіонального розвитку та актуальні тренди інклюзивного розвитку регіонів в Україні;
- поглибити теоретико-методологічні положення забезпечення інклюзивного розвитку регіонів;
- визначити основні перешкоди забезпечення сучасного регіонального розвитку України та ефективності територіальної організації господарства;

- обґрунтувати науково-прикладні положення оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;
- запропонувати актуальні напрямки удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства;
- розробити та систематизувати рекомендації управлінського характеру для підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Об'єктом дослідження є процеси модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних умовах.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та прикладні аспекти модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження обрано загальнонаукові та прикладні аспекти теоретичного пізнання і практичної апробації, які ґрунтуються на концептуальних положеннях теорії розвитку продуктивних сил та регіональної економіки, виявленні, аналізі та оцінці структурних зрушень просторової економіки в сучасних умовах.

Досягнення поставлених завдань зумовило використання таких методів: *методи контент-аналізу та узагальнення* – для дослідження теорії інституціоналізму й використання її положень для розробки нових теоретичних засад забезпечення ефективної територіальної організації господарства; *абстрагування, індукції та дедукції* – для поглиблення понятійно-категоріального апарату теорії розвитку продуктивних сил у частині уточнення сутності таких категорій «інституціональне забезпечення», «територіальна організація господарства», «інституціональне забезпечення територіальної організації господарства»; *інституціональний підхід* – для розробки методологічних положень пізнання процесів формування та модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства; *параметричний метод, метод групування* – для конкретизації методичних положень оцінки рівня інклюзивного розвитку регіонів; *статистичні методи* – для проведення аналізу динаміки регіонального розвитку України; *індексний метод* – з метою проведення емпіричного дослідження сучасних тенденцій інклюзивного розвитку регіонів України; *метод систематизації та абстрагування* – для визначення базових перешкод удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства; *методи аналізу, синтезу* – для розробки пропозицій щодо модернізації інституціонального забезпечення ефективної територіальної організації господарства, стратегічних заходів відновлення господарського життя в регіонах України; *графічний, аналітичний методи* – для представлення результатів емпіричних досліджень сучасного стану інституціонального забезпечення територіальної організації господарства та актуальних тенденцій регіонального розвитку України.

Інформаційну базу дослідження становили нормативно-правові та законодавчі акти, аналітичні матеріали Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Міністерства цифрової трансформації України, Міністерства розвитку

громад, територій та інфраструктури України, Державної служби статистики України, аналітичні дані агенцій Європейського Союзу, аналітичні матеріали органів державної та регіональної влади й органів місцевого самоврядування. Теоретичну та методологічну основу дослідження сформуvalи наукові праці провідних вітчизняних та закордонних учених у сфері розвитку регіональної економіки та продуктивних сил.

Наукова новизна дослідження полягає в розширенні теоретичних підходів, розробленні науково-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних умовах. Найбільш важливими науковими результатами, що містять елементи наукової новизни, є:

вперше:

– розроблено методологічну платформу дослідження формування та удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, яку сформульовано на основі використання концептуальних положень інституціоналізму, теорії регіональної економіки та розвитку продуктивних сил, що дало можливість сформулювати гносеологічну модель пізнання сучасного стану й особливостей модернізації такого забезпечення, виокремити магістральні методи такої моделі, сформулювати базові принципи її використання та розробити нові наукові підходи для вивчення актуальних тенденцій регіонального розвитку країни, опису макроекономічних змін, які впливають на такий розвиток;

– обґрунтовано теоретичні положення відновлювально-реконструктивної парадигми модернізації економічних систем в післякризовий для них період перебування, що дало можливість описати сутність інституціонального базису територіальної організації господарства з урахуванням концептуальних підходів зазначеної парадигми, виокремити та розкрити зміст його базових закономірностей (відповідність розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин; консолідація нації та створення візії майбутнього держави з вектором на світовий цивілізований розвиток; подолання ексклюзивного бар'єра як інтерактивного чинника державотворення) і сучасних принципів модернізації; це дозволило описати вплив інституціонального забезпечення на ефективність територіальної організації продуктивних сил, конкретизувати особливості його трансформації в період відновлення розвитку економічних систем;

– застосовано системний підхід до розгляду сутності інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що дало можливість описати зміст системи такого забезпечення, виокремити її основні компоненти, визначити особливість їх взаємодії, та обґрунтувати її взаємозв'язок з елементами екзогенного середовища; це дало можливість поглибити теоретико-методологічні положення функціонування зазначеної системи, виділити основні види інституцій та інститутів, які в сукупності формують єдиний інституціональний простір для забезпечення ефективного регіонального розвитку;

удосконалено:

– методичний підхід до емпіричного дослідження стану інклюзивного розвитку регіону, який, на відміну від інших, полягає в розрахунку композитного індексу такого розвитку, що складається з трьох компонентів: субіндекс реального стану продуктивних сил, субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності

поколінь та субіндекс екологічної безпеки і сталості розвитку; поетапний аналіз зазначених показників дозволяє сформулювати об'єктивне розуміння сучасних тенденцій функціонування регіонів та оцінити рівень їх інклюзивного розвитку;

– систематизовано базові принципи формування (законності, науковості, пріоритетності, згуртованості, сталості, транспарентності), функціонування (ієрархічності, аксіологічності, синергії, комплементарності, унітарності, адаптивності) та розвитку (системності, іманентності, екзистенційності, інклюзивності, евристичності, релевантності, емерджентності) інституціонального базису територіальної організації господарства, перелік яких було розширено новим принципом інклюзивності, зміст якого запропоновано розглядати як необхідність максимального залучення до економічного відновлення і розвитку регіонів країни всіх громадян, незалежно від їх доходів, освіти, місця проживання, віку, статі;

– науково-концептуальні засади конкретизації сутності категорії «інклюзія», які на відміну від існуючих, були виокремлені та згруповані за такими основними підходами до їх трактування: процесний підхід, системний підхід, соціальний підхід, психологічний підхід; це дало можливість більш чітко охарактеризувати зміст інклюзивного розвитку, розглянути можливі напрямки його забезпечення в період післявоєнної відбудови регіонів країни;

– вектори підвищення ефективності роботи органів влади для забезпечення зростання якості інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, які на відміну від сформованих підходів, були розподілені у дві групи: для органів державної влади та для органів місцевого самоврядування; це дозволило поглибити теоретико-прикладні положення функціонування інституціонального базису такої організації, конкретизувати особливості його зміни в результаті трансформації інституціонального простору регіонального розвитку;

– теоретико-прикладні положення модернізації державної регіональної політики, сутність якої, на відміну від сформованих концепцій, запропоновано розглядати через застосування двох методологічних підходів: функціонально-рівневого (ґрунтується на переході від суто централізованої до ієрархічної моделі інституціональної структури влади, функцій, повноважень і ресурсного забезпечення територій); синергійного (сфокусований на сукупному ефекті від комплексу дій і заходів у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва та повоєнної відбудови інфраструктури); це дозволило визначити напрямки актуалізації державної стратегії регіонального розвитку, конкретизувати поточні ризики та безпеки, які стримують її впровадження для активізації господарського життя у регіонах в умовах стохастичності макроекономічного середовища;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категоріальний апарат регіональної економіки в частині уточнення сутності дефініції «територіальна організація господарства», яку запропоновано розглядати як процес цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через

використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку окремих територій країни; це забезпечило можливість у подальшому дослідженні поглибити розуміння особливостей формування та удосконалення інституційного забезпечення окресленої організації господарства;

– науково-концептуальні підходи до розгляду сутності категорії «інституціональне забезпечення територіальної організації господарства», зміст якої, на відміну від сформованих підходів, сформульовано на основі результатів синтезу базових змістовних ознак дефініцій «інституціональне забезпечення» та «територіальна організація господарства»; запропоновано окреслену категорію розглядати як сукупність суспільних норм (політичних, економічних, психологічних), які визначають особливості реалізації процесу цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою розвитку територій країни;

– систематизація базових перешкод модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через виокремлення таких з них: на макроекономічному рівні (загрози екзистенціального існування країни та її національного господарства, нестабільність економічних умов, тінізація господарських відносин, дефіцит фінансових ресурсів, розбалансування функціонування фінансової системи, недостатня ефективність роботи органів державної влади, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку країни у воєнний період, посилення впливу неформальних інституцій (корупція, лобіювання економічних інтересів)) та на рівні функціонування окремих територіальних громад (руйнування виробничих потужностей, об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, зменшення обсягів фінансових ресурсів, міграція населення, мобілізація мешканців громад);

– напями активізації розвитку регіонів на основі удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства в умовах турбулентності економічного простору, серед яких пріоритетними визначено такі: поступова відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їхніх реальних потреб та врахуванням можливостей їх задоволення через постійні сучасні загрози; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі; відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; впровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад інфраструктури; забезпечення розвитку вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності.

Практичне значення отриманих результатів. Наукові положення, методологічні, методичні та практичні результати досліджень за темою дисертаційної роботи впроваджені та використовуються в діяльності:

- Директорату з питань розвитку місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою Міністерства

розвитку громад та територій України, під час підготовки пропозицій щодо удосконалення законодавства з питань реформування місцевого самоврядування, територіальної організації влади та адміністративно-територіального устрою (довідка № 7/34,1/1928-23 від 20.02.2023);

- Чернігівської обласної ради в контексті адаптивності функціонування органів місцевого самоврядування області до сучасних умов (довідка № 01-05/109 від 10.02.2023);

- Департаменту економічного розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації, при розробці Стратегії сталого розвитку Чернігівської області до 2027 року та в процесі її коригування з урахуванням необхідності повоєнної відбудови регіонального економічного простору. (довідка № 02.01-21/225 від 10.02.2023);

- Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього Національної академії наук України» при розробці науково-дослідної теми «Трансформація моделі просторового розвитку України» (державний реєстраційний номер теми 0122U002055); у межах якої представлено авторську модель інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України на основі сучасних змін інституціонального ядра (довідка № 1/61 від 20.02.2023).

Результати дослідження використані для навчально-методичного забезпечення дисциплін «Інституціональне забезпечення розвитком економіки», «Регіональна політика та місцеве самоврядування», «Розвиток продуктивних сил», «Менеджмент для місцевих органів публічної влади» Національного університету «Чернігівська політехніка» (довідка № 202/08-354/ВС від 17.02.2023).

Особистий внесок здобувача. Результати наукового дослідження, які виносяться на захист, отримані автором особисто і знайшли відображення в опублікованих працях. Внесок автора у працях, опублікованих у співавторстві, наведено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні, науково-методичні та практичні результати дисертації доповідалися на таких науково-практичних конференціях: Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.); Економіка в контексті глобальних змін суспільства (м. Дніпро, 18 липня 2020 р.); Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти (м. Запоріжжя, 25 липня 2020 року); Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи (м. Київ, 28 листопада 2020 р.); Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти (м. Чернігів, 22 грудня 2020 р.); Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства (м. Чернігів, 25-26 березня 2021 р.); Економіка, менеджмент та фінанси: національні особливості та тенденції розвитку (м. Київ, 2 жовтня 2021 р.); Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільств (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.); Сучасна парадигма публічного управління (м. Львів, 10-12 листопада 2022 р.); Modern research in world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua” (Lviv, 28-30 November 2022); Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference (Boston, 1-3 December 2022).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 37 наукових праць, з яких: 1 монографія; 24 статті в наукових виданнях (з них: 3 – у зарубіжних наукових виданнях (Web of Science та Scopus); 20 – у наукових фахових виданнях України; 12 тез доповідей та матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій). Загальний обсяг наукових праць становить 47,8 д.а., з яких 42,2 д.а. належить особисто авторці.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 420 сторінках комп'ютерного тексту, з них 282 сторінки основного тексту, що включають 32 таблиці і 43 рисунки (з яких 14 займають повну сторінку). Список використаних джерел включає 361 найменування на 36 сторінках, додатки викладено на 45 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертаційного дослідження обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслені його методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну цінність отриманих результатів.

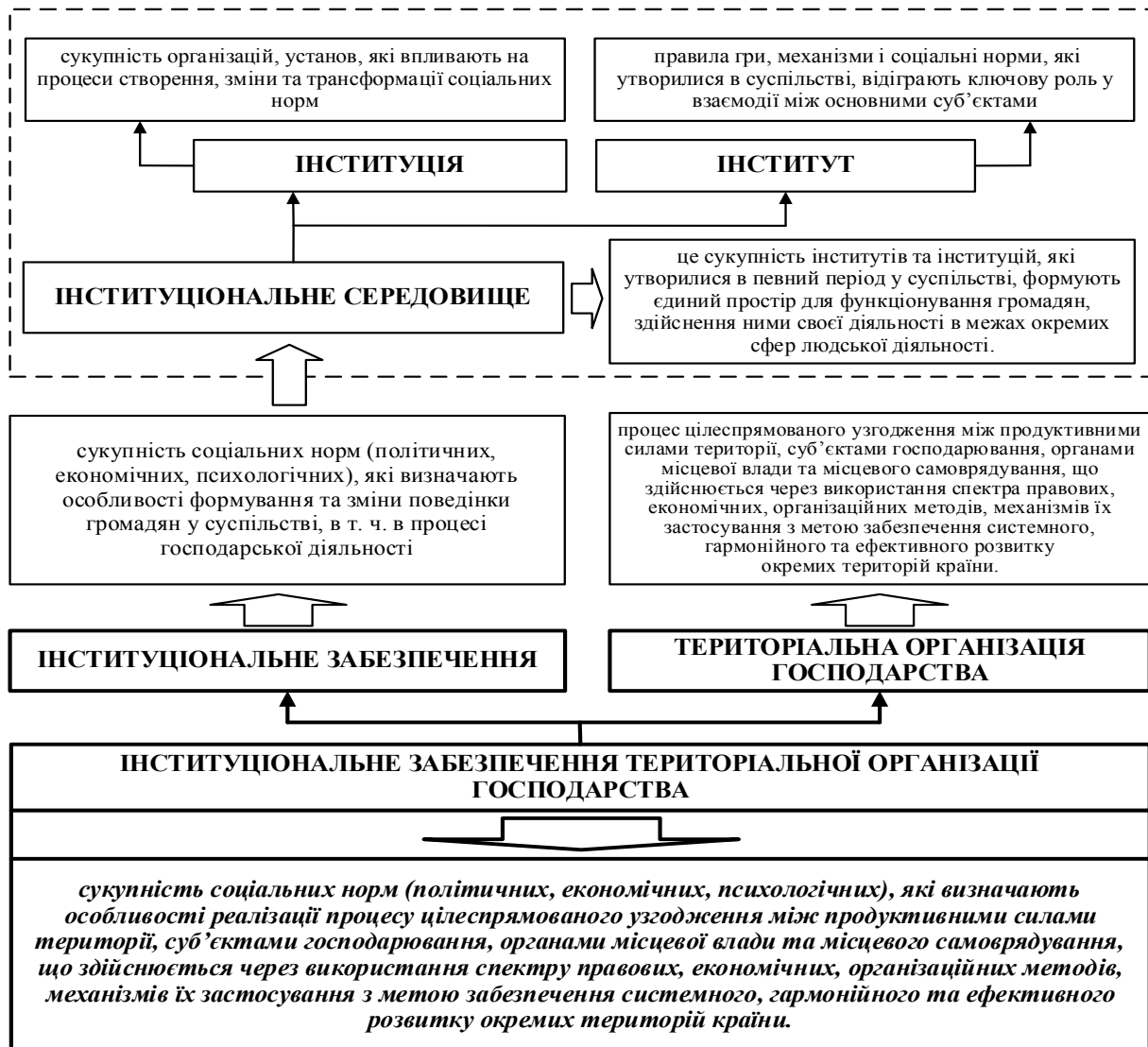
У *першому розділі* дисертаційної роботи **«Теоретичні засади створення та модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства»** розкрито еволюційні особливості зародження і розвитку інституціоналізму як наукової теорії, виокремлено та обґрунтовано категоріальний простір дослідження інституціональних положень функціонування та трансформації територіальної організації господарства, розглянуто принципи забезпечення її розвитку в сучасних нестабільних умовах, обґрунтовано сутність системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства.

З метою поглиблення теоретичних положень територіальної організації господарства в дисертації було проведено дослідження наявних у науковій літературі наукових підходів до розуміння сутності цієї дефініції. У підсумку їх аналізу було запропоновано територіальну організацію господарства розглядати як процес цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного та гармонійного розвитку окремих територій країни.

У дисертації вагома увага приділена пізнанню теоретико-методологічних положень забезпечення ефективної територіальної організації господарства. Зокрема, визначено, що просторова організація господарства є результатом і проявом територіального поділу праці і складається з територіальних процесів і територіальних структур. Територіальні процеси ідентифіковано як явища диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях, а територіальні структури доцільно розглядати як сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм власності, сфер діяльності поєднаних між собою господарськими зв'язками в межах національної сегментації економіки та транскордонного будівництва.

Для подальшого обґрунтування інституціональних засад забезпечення територіальної організації господарства в дисертації детально проаналізовано

сутність таких категорій, як «інститут», «інституція», «інституціоналізм», «інституціональне середовище» та «інституціональний механізм». Це дозволило конкретизувати зміст категорії «інституціональне забезпечення» (рис. 1).

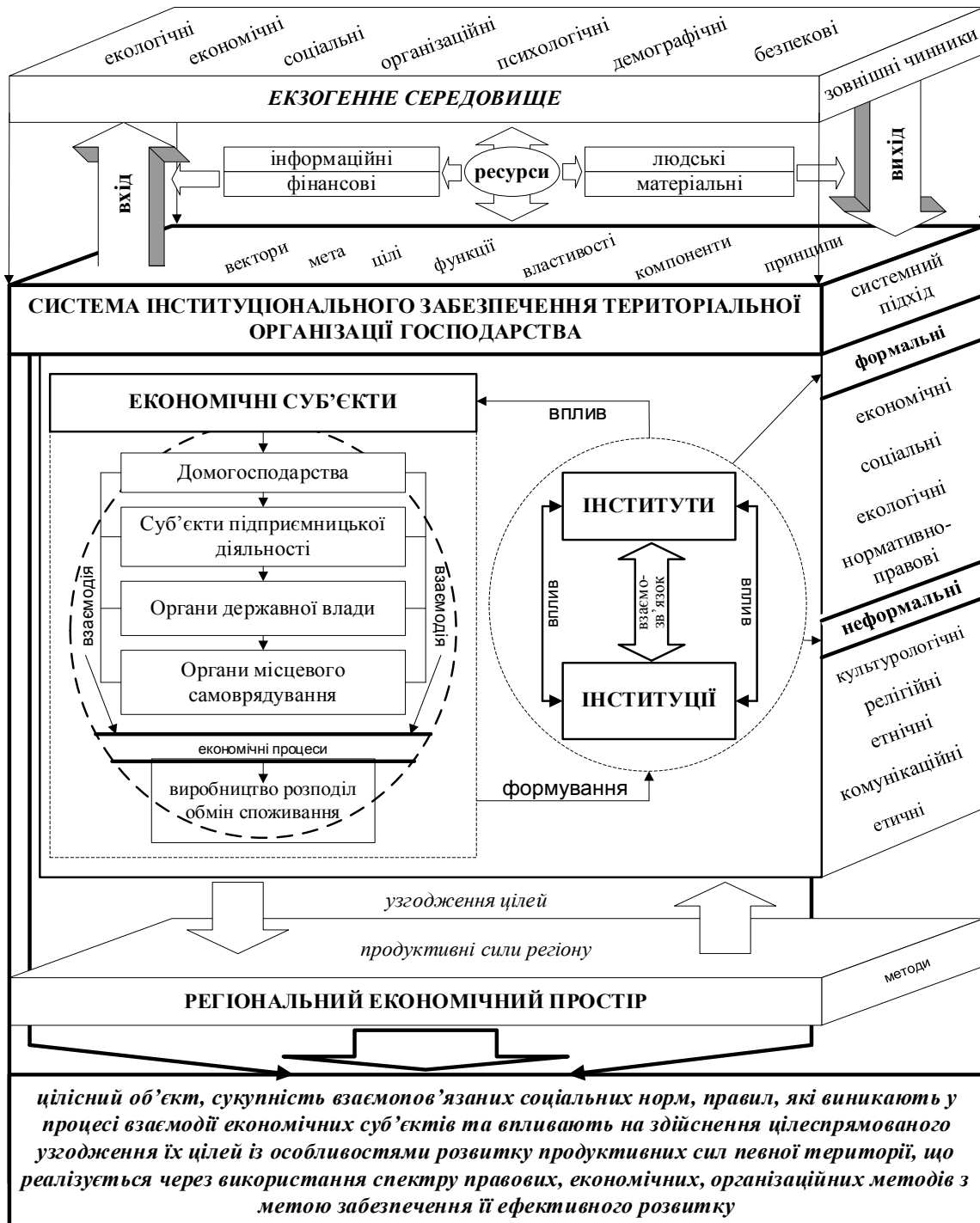
Рис. 1. Категоріальний простір дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Джерело: складено авторкою.

У підсумку на основі результатів конкретизації сутності дефініцій «інституціональне забезпечення», «територіальна організація господарства» у дисертації обґрунтовано зміст інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, а саме: сукупність соціальних норм (політичних, економічних, психологічних), які визначають особливості реалізації процесу цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку окремих територій країни.

З метою детального вивчення змісту інституціонального забезпечення територіальної організації господарства в дисертації застосовано методологію системного підходу і розглянуто його як цілісну систему. Це дало можливість

конкретизувати її сутність, виокремити основні елементи (економічні суб'єкти, інститути, інституції), з'ясувати роль зовнішнього середовища у трансформації цієї системи. Також встановлено, що система інституціонального забезпечення територіальної організації господарства є динамічною і постійно супроводжується удосконаленням, зникненням, формуванням та оновленням основних інститутів та інституцій, які відіграють ключову роль у регіональному розвитку, мають свою специфіку прояву на окремих територіях, можуть виникати та розвиватися диверсифіковано, в окремих регіонах. Таким чином, окреслене підтверджує складну природу зазначеної системи (рис. 2).

Рис. 2. Система інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Джерело: складено авторкою.

Аналіз теоретичних та методологічних положень функціонування системи інституціонального середовища територіальної організації господарства дає підстави стверджувати, що найбільш важливу роль у забезпеченні ефективності такої організації у сучасних умовах відіграють домогосподарства, які фактично створюють основу такого забезпечення в результаті взаємодії між собою, з іншими суб'єктами господарювання в процесі господарської діяльності в межах окремої території.

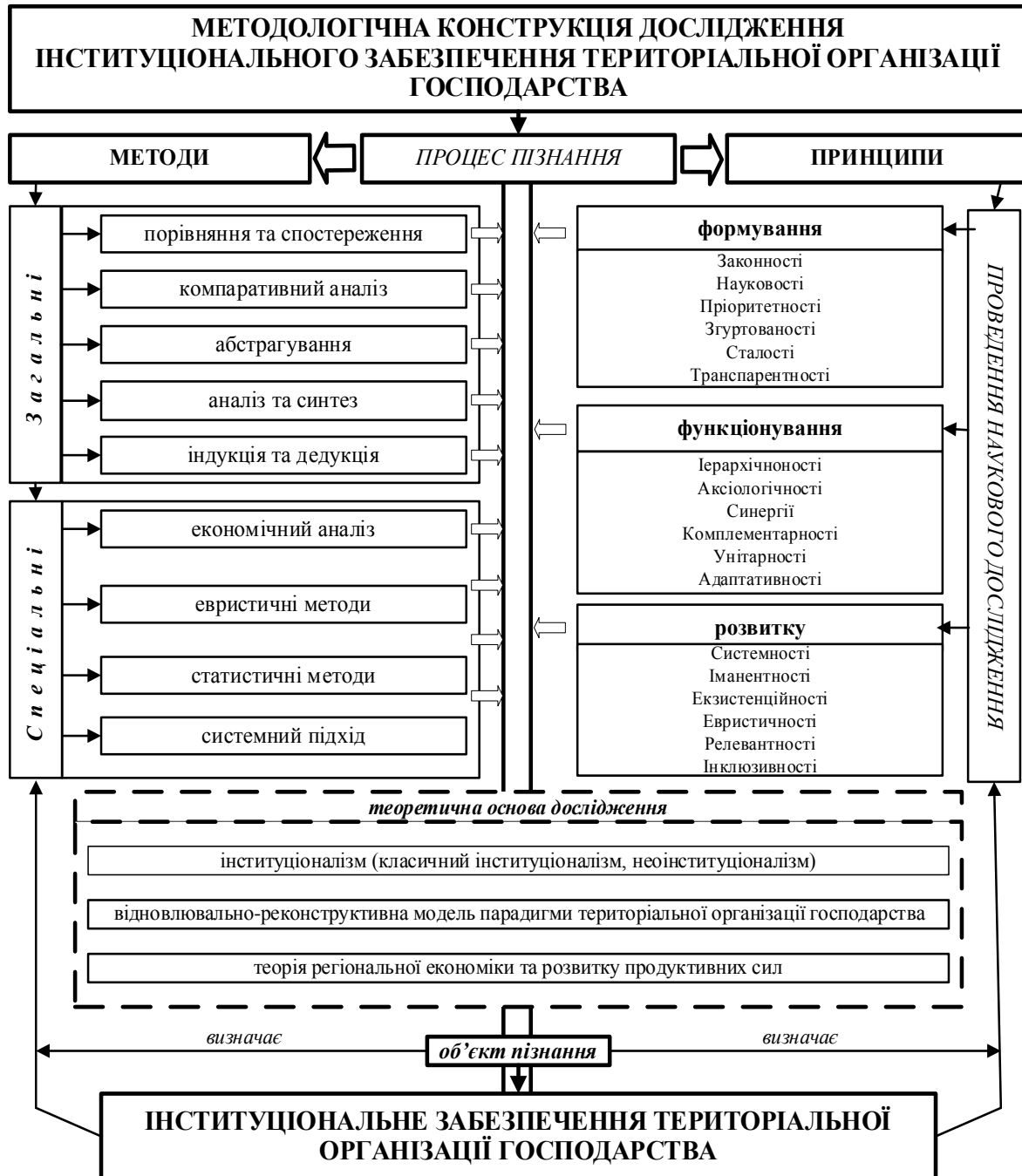
У роботі визначено, що в сучасних умовах існує потреба у забезпеченні синхронізації дій на національному, регіональному та місцевому рівнях, визначенні пріоритетів та принципів реалізації регіональної політики, дотримання та впровадження яких стимулюватимуть гармонійний, стабільний та ефективний розвиток територіальних громад, сприятимуть їх співпраці з регіональними органами влади. Вагома увага приділена дослідженню принципів нової регіональної політики ЄС, серед яких виокремлено такі: визнання існування можливостей для розвитку всіх територій; орієнтація на стимулювання джерел й основ регіонального розвитку як ендегенних активів, а не на екзогенні інвестиції і трансферти; перевага заходів і можливостей для зростання, а не усунення причин занепаду; уявлення про наявність можливостей для зростання, що існують по всій території і в усіх типах регіонів, та явний акцент на зміцнення регіональної конкурентоспроможності; потреба в довгострокових стратегіях, спрямованих на розширення локального середовища; основою є підхід знизу вгору, погодження багаторівневого управління, активізація ролі локальних і регіональних учасників, а саме бізнесу та соціальних партнерів.

У *другому розділі* дисертаційної роботи **«Методологічні положення дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства»** проведено аналіз методів пізнання особливостей функціонування та розвитку територіальної організації господарства, її інституціонального забезпечення, виокремлено магістральні наукові підходи до реалізації комплексного аналізу такого забезпечення, поглиблено науково-концептуальні засади забезпечення його ефективною модернізацією; обґрунтовано методичний підхід до оцінки рівня інклюзивного розвитку регіонів.

Для детального дослідження сучасних тенденцій інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, розробки стратегічних прикладних напрямків удосконалення його якості було сформульовано методологічні положення реалізації такого дослідження. Для цього визначено методичні підходи до аналізу зазначеного об'єкта, конкретизовано принципи, які повинні враховуватися при його проведенні.

У межах формування методологічної платформи дослідження інституційного середовища територіальної організації господарства як цілісного об'єкта аналізу, було обґрунтовано, що магістральну роль у реалізації такого дослідження відіграють два наукові підходи: системний підхід – метод, який використано для обґрунтування сутності територіальної організації господарства, базових особливостей її здійснення в різних умовах соціально-економічного розвитку

регіонів країни; інституціональний підхід – застосовано для вивчення інституціонального середовища, у якому відбувається територіальна організація господарства, що дозволяє враховувати вплив на розвиток окремих регіонів, сформованих в їхніх межах, формальних та неформальних інститутів (рис. 3).

Рис. 3. Методологічні положення дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства

Джерело: складено авторкою.

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретичні положення відновлювально-реконструктивної парадигми розвитку економічних систем, запропоновано розглядати її як об'єктивно та історично сформовану модель світоглядних поглядів на розвиток систем різної природи внаслідок їх попереднього фізичного руйнування, занепаду, пошкодження, яка базується на

формуванні оновлених концептуальних підходів до відновлення таких систем з урахуванням стану їх функціонування, нових суспільних викликів, обставин та сучасних принципів забезпечення їх відбудови.

На основі концептуальних положень зазначеної парадигми та методології інституціонального підходу було конкретизовано теоретичні та методологічні положення інституціонального базису територіальної організації господарства, обґрунтовано базові його компоненти та визначено специфічні особливості трансформації в результаті впливу екзогенних чинників. Відповідно виокремлено та описано два наукові підходи до конкретизації змісту дефініції «інституціональний базис територіальної організації господарства», а саме: статичний підхід: інституціональний базис – сукупність інститутів, інституцій, які виникли еволюційним шляхом, розвиваються і впливають на ефективність територіальної організації господарства; системний підхід: інституціональний базис – складна система інститутів, інституцій, їх взаємодія, детермінація, перетворення, яка характерна процесу територіальної організації господарства, забезпечує її здійснення, трансформацію та удосконалення.

У підсумку, сутність інституціонального базису територіальної організації господарства запропоновано розглядати як цілісну сукупність сформованих інститутів, інституцій та зв'язків між ними, які взаємодіють, змінюються, формують умови для виникнення та розвитку нових інститутів та інституцій і створюють основу для здійснення територіальної організації господарства.

У дисертації окреслено модель інституціонального базису територіальної організації господарства, серед методологічних компонентів якого визначено основні закономірності його функціонування. Їх вивчення дає змогу обрати оптимальний вектор генерування інституціонального ядра та найбільш ефективні варіанти осучаснення такого базису при розробці і впровадженні прикладних положень його модернізації. Також обґрунтовано, що модернізувати інституціональний базис територіальної організації господарства неможливо без зміни ключових принципів його функціонування, що об'єктивно необхідно, враховуючи перманентні зміни зовнішнього середовища, у якому розвиваються соціальні системи. У зв'язку з цим у дисертації увага приділена ідентифікації сутності окреслених принципів (рис. 4).

На переконання авторки, саме розширення групи принципів розвитку інституціонального базису територіальної організації господарства принципом інклюзивності є в сучасних умовах важливим практичним компонентом забезпечення дієвості та ефективності подальшого стратегічного розвитку регіонів. У дисертації обґрунтовується сутність такого принципу, а саме: принцип інклюзивності – необхідність максимального залучення до економічного відновлення, розвитку регіонів країни всіх громадян, незважаючи на їх відмінності між собою за ознаками рівня доходу, рівнем освіти, місцем проживання, віком, статтю. Урахування такого принципу дає можливість формувати інституціональне забезпечення для розвитку регіонів в країні таким чином, щоб, окрім врахування природних, демографічних чинників, враховувати й особливості сформованого інституціонального середовища в окремих регіонах, що, зрештою, дозволить створити як сприятливі умови для економічного їхнього розвитку, так і сприятиме зростанню можливостей для максимальної реалізації людського потенціалу громадянами країни.

Рис. 4. Концептуальні положення функціонування та модернізації інституціонального базису територіальної організації господарства

Джерело: розроблено авторкою.

Детальний розгляд особливостей модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства підтверджує, що саме домогосподарства є двигуном трансформаційних процесів, перетворення ресурсів у потенціал з подальшим формуванням умов для активного економічного розвитку всіх без винятку регіонів. Саме тому удосконалення інституціонального середовища, у якому функціонують ці суб'єкти господарювання, є необхідною умовою формування стабільного та сприятливого економічного простору для подальшого регіонального розвитку. Особливе значення при цьому в більшості провідних країн світу відводиться питанням інклюзивного розвитку, формування відповідного середовища, яке б дозволяло максимально залучати всі можливості домогосподарств, які проживають на певній території, реалізовувати їхній внутрішній потенціал та забезпечувати активну участь у політичному, економічному, соціальному та культурному житті громад.

З метою поглиблення методологічних положень дослідження сучасного стану інклюзивного розвитку регіонів було розроблено методику визначення індексу такого розвитку. Аналіз зазначеного індексу дозволяє виявити регіональні диспропорції в інклюзивному розвитку, що у подальшому дає можливість формувати якісні практичні рішення і максимально залучати потенціал регіонів для економічного розвитку країни. Композитний індекс інклюзивного розвитку регіону запропоновано визначати на основі аналізу трьох базових субіндексів, використовуючи наступну формулу:

$$KI^{IPP} = \alpha \cdot I^{PPC} + \beta \cdot I^{CCP} + \gamma \cdot I^{EBCP}, \quad (1)$$

де KI_{IPPm} – композитний індекс інклюзивного розвитку регіону в t -періоді;

I^{PPC} – індекс розвитку продуктивних сил у t -періоді (I блок);

I^{CCP} – індекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь в t -періоді (II блок);

I^{EBCP} – індекс екологічної безпеки і сталості розвитку в t -періоді (III блок).

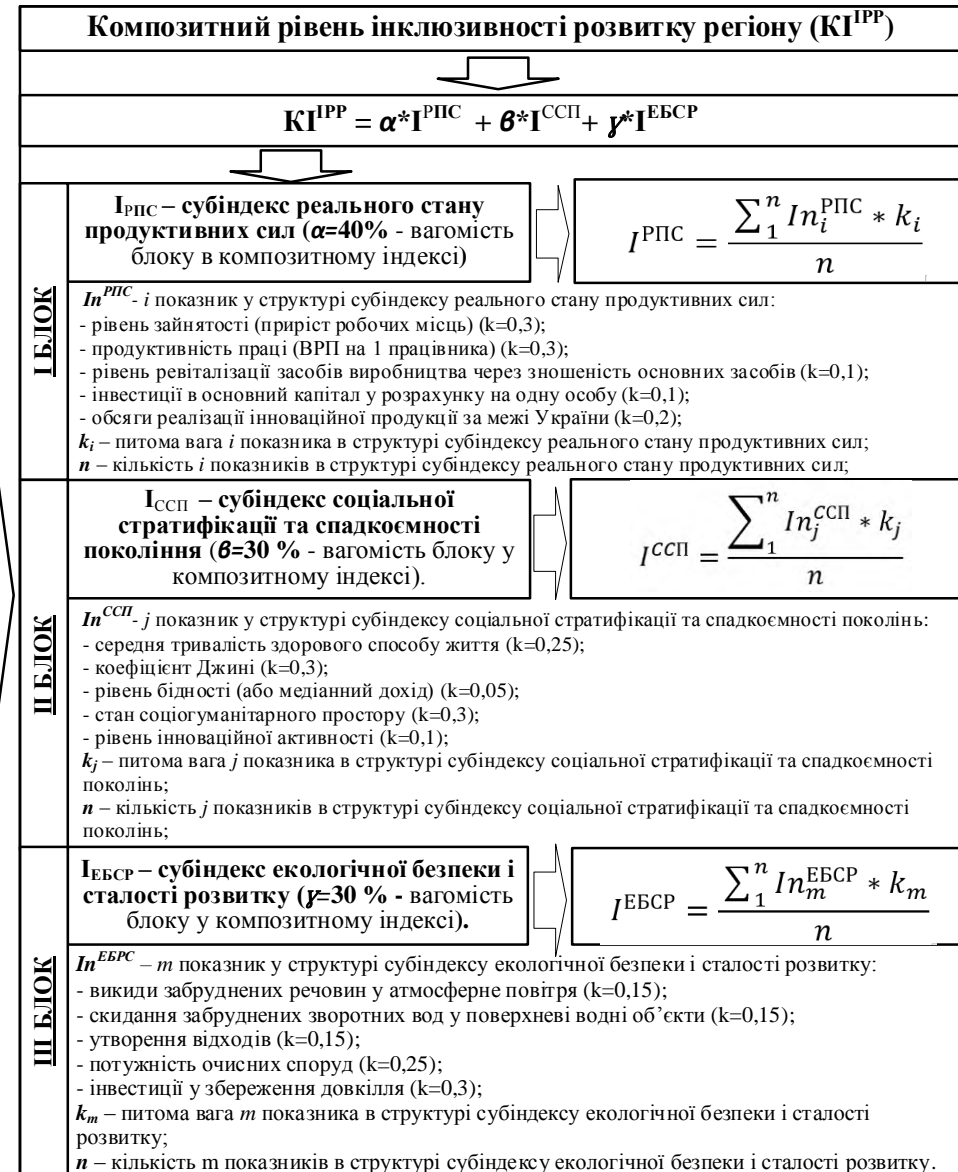
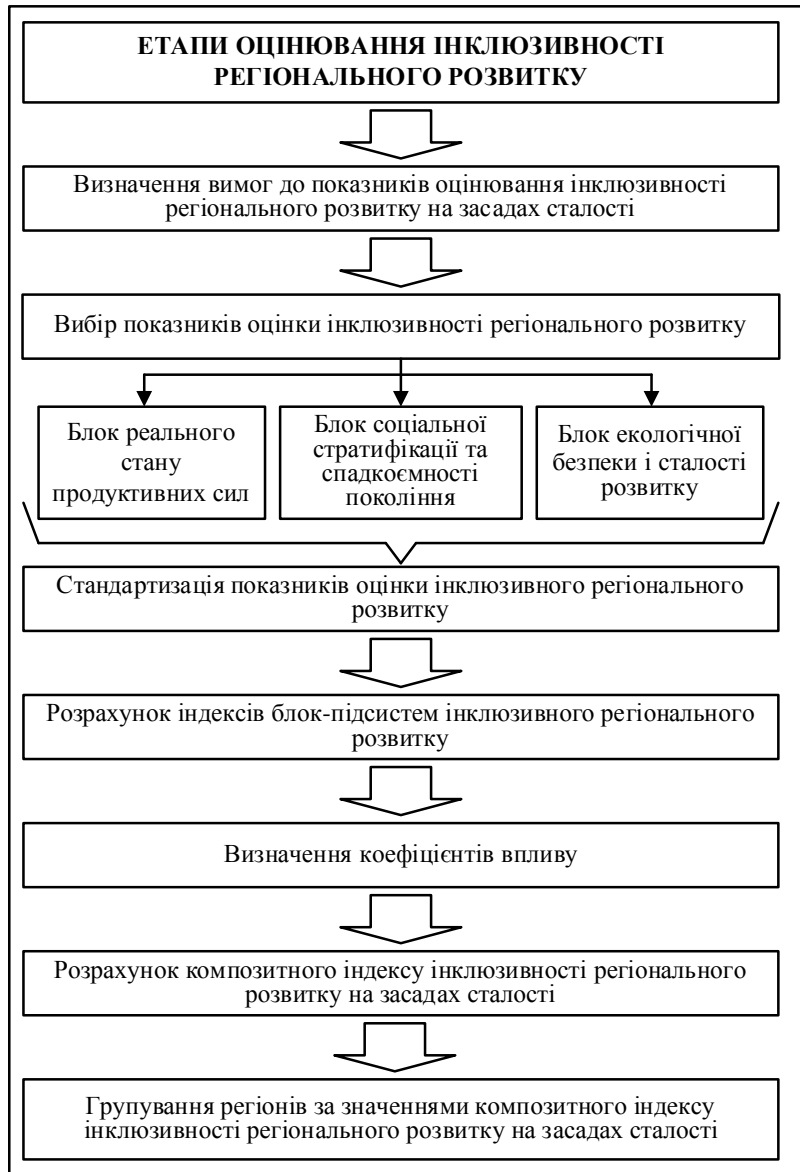
α , β , γ – вагові коефіцієнти, які відображають питому вагу кожного з елементів в композитному індексі інклюзивного розвитку регіону (рис. 5).

Відповідно до окресленої методики зазначений індекс визначається по кожному регіону в конкретний період t . У подальшому залежно від результатів його визначення всі регіони поділяються на чотири групи:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{I група – високий рівень показника (} \geq 40 \text{ од.);} \\ \text{II група – рівень вище середнього (} \geq 30 \text{ од. – } < 40 \text{ од.);} \\ \text{III група – середній рівень (} \geq 20 \text{ од. – } < 30 \text{ од.);} \\ \text{IV група – низький рівень (} < 20 \text{ од.).} \end{array} \right.$$

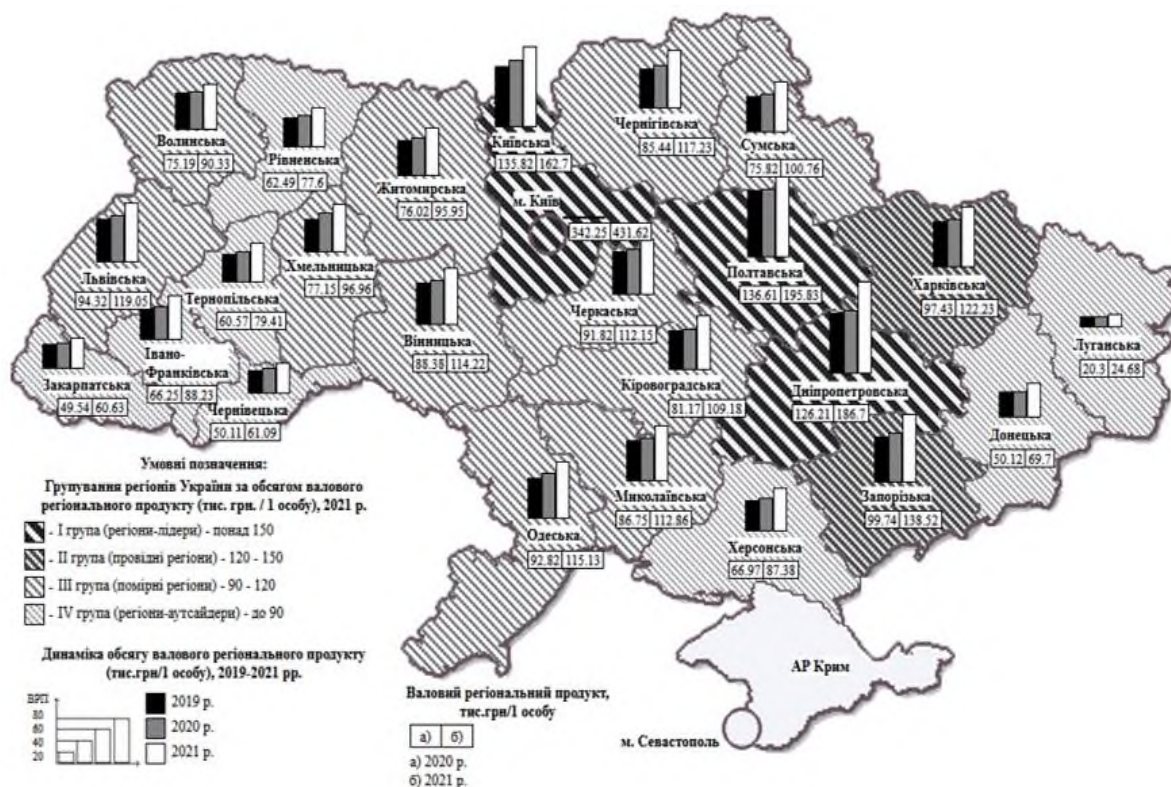
У роботі в процесі опису методики емпіричного дослідження стану інклюзивного розвитку регіону встановлено, що обґрунтування показників для аналізу такого стану повинно здійснюватися на основі дотримання таких принципів: системності, узгодженості та мінімальності.

У *третьому розділі* дисертації «**Аналіз сучасних тенденцій територіальної організації господарства та регіонального розвитку України**» проведено ґрунтовне дослідження тенденцій економічного розвитку регіонів, проаналізовано динаміку окремих субіндексів за кожним регіоном країни, що дозволило поглибити розуміння актуальних тенденцій їх інклюзивного розвитку.

Рис. 5. Методичні положення визначення композитного індексу інклюзивного розвитку регіону
 Джерело: розроблено авторкою.

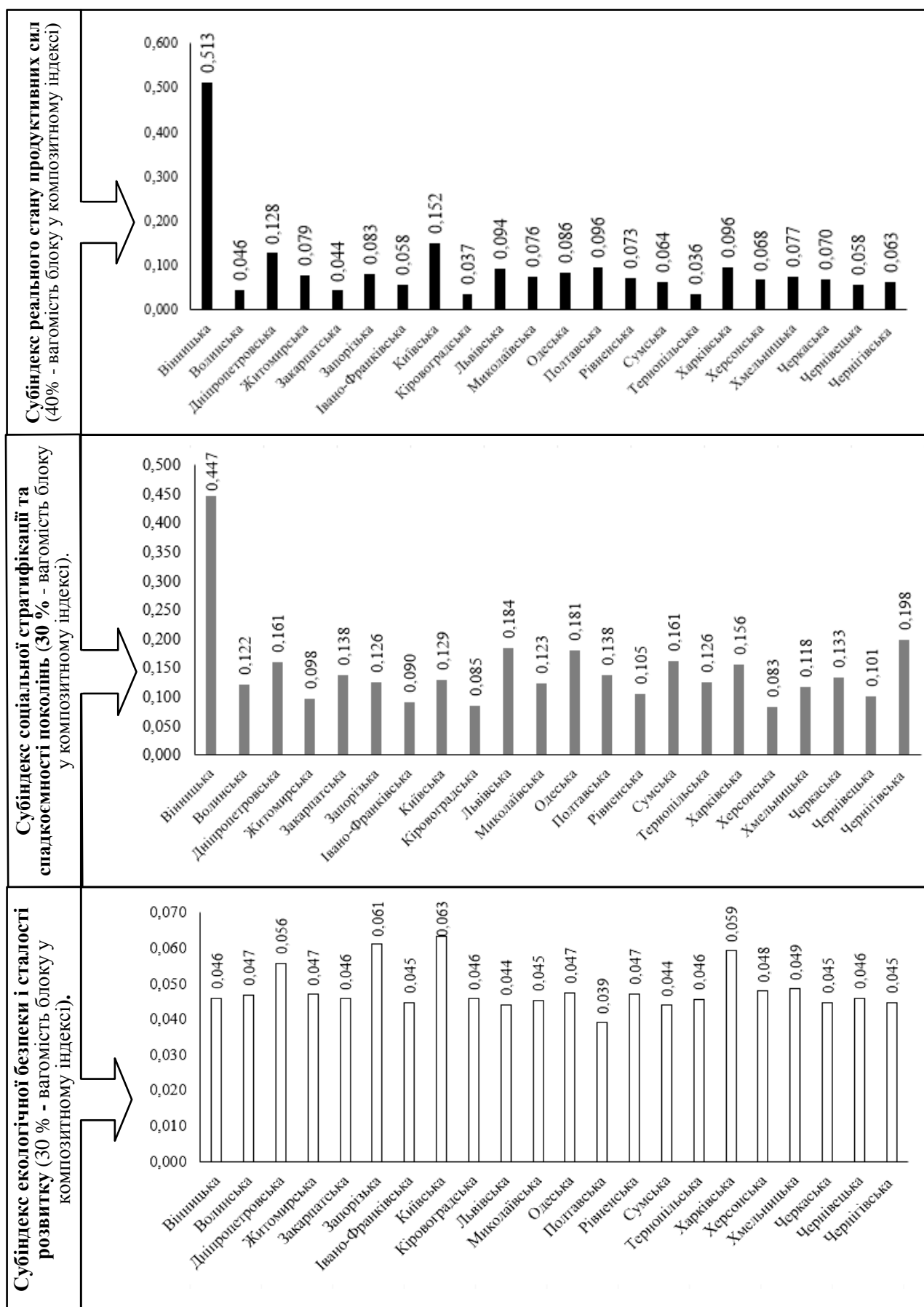
У дисертації проведено аналіз динаміки обсягу валового регіонального продукту в Україні у 2004-2021 рр. Дослідження засвідчило, що найбільший рівень зазначеного показника на кінець 2021 р. був притаманний саме столиці країни. Також лідерами за обсягами вироблених товарів і послуг у розрахунку на одну особу були Дніпропетровська обл. (186,7 тис. грн), Запорізька обл. (138,52 тис. грн), Київська обл. (162,7 тис. грн), Полтавська обл. (195,83 тис. грн) (рис. 6).

Рис. 6. Обсяг валового регіонального продукту в Україні в розрахунку на одну особу на кінець 2021 р., тис. грн
 Джерело: побудовано авторкою.

Вагома увага була приділена детальному розгляду динаміки зміни субіндексів за всіма регіонами країни композитного індексу інклюзивного розвитку регіону.

Таким чином, аналіз показників субіндексу реального стану продуктивних сил дозволив проаналізувати показники зайнятості та продуктивності праці як фундаментальні передумови капіталізації людського потенціалу регіонів. Проведені розрахунки по кожному із зазначених показників інтегрального параметра з урахуванням запропонованих вагових коефіцієнтів дозволили згрупувати регіони України за рівнем реального стану продуктивних сил. У підсумку встановлено, що провідні позиції на кінець 2021 р. залишаються за Вінницькою, Дніпропетровською, Київською, Львівською, Полтавською, Харківською областями. До групи провідних регіонів наближаються Житомирська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Хмельницька області. Традиційно аутсайдерами виступають: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (рис. 7).

Рис. 7. Результати розрахунків субіндексів у структурі композитного індексу інклюзивного розвитку регіону на кінець 2021 р.

Джерело: складено авторкою.

Дослідження динаміки субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь дало можливість вивчити стан ресурсного потенціалу та окреслити специфікацію прав власності в умовах локалізації економічного простору. В межах такого дослідження було оцінено критерії якості життя, серед яких нерівності у володінні багатством, власністю, матеріальними благами та продукцією культури. Також встановлено, що впродовж останніх років в Україні спостерігається значне зростання показників бідності за базовими абсолютними критеріями, а також низька інноваційна активність регіональних господарських систем.

Рейтинг регіонів України за показником субіндексу соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь свідчить, що лідерами за цим параметром на кінець 2021 р. є Львівська, Чернігівська, Одеська, Полтавська, Харківська та Дніпропетровська області. Аутсайдерами виступають: Івано-Франківська, Житомирська, Рівненська, Чернівецька, Волинська та Кіровоградська області. Інші регіони не демонструють стабільної динаміки, що свідчить про гостру потребу розробки й реалізації соціальних стандартів в умовах унітарності державного устрою.

Аналіз динаміки субіндексу екологічної безпеки і сталості розвитку дозволив констатувати поточну ситуацію із використанням природних ресурсів, забрудненням атмосферного повітря та водних об'єктів, накопиченням твердих побутових відходів в регіонах України. Також такий аналіз забезпечив можливість дослідити сучасні тенденції залучених інвестицій у збереження довкілля. Результати проведеного комплексного дослідження за 2021 р. засвідчили, що параметри раціональності задіяння природних ресурсів за регіонами України не суттєво відрізняються, за винятком Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Харківської областей.

На основі проведених розрахунків окремих субіндексів інклюзивного розвитку регіону було визначено значення композитного індексу такого розвитку за всіма регіонами, що дозволило провести групування регіонів за рівнем такого індексу. Встановлено, що сучасний стан інклюзивного розвитку регіонів є досить низьким. До I групи (високий рівень понад 40 %), за рівнем інклюзивного розвитку належить лише Вінницька область (100,5 %). II група (рівень вище середнього) – Київська (34,4 %), Дніпропетровська (34,5 %), Львівська (32,2 %), Одеська (31,4 %), Харківська (31,2 %), III група (середній рівень інклюзивного розвитку регіонів) – Полтавська (27,4 %), Сумська (26,9 %), Миколаївська (24,4 %), Черкаська (24,3 %), Хмельницька (24,3 %), Закарпатська (22,7 %), Рівненська (22,5 %), Житомирська (22,4 %), Волинська (21,5 %), Тернопільська (20,8 %). До IV групи увійшли регіони, які мають низький рівень композитного індексу інклюзивного розвитку регіону (до 20 %), зокрема Херсонська (19,8 %), Івано-Франківська (19,2 %) та Кіровоградська (16,8 %) (рис. 8).

У четвертому розділі дисертаційної роботи «**Науково-прикладні аспекти забезпечення інклюзивного розвитку регіонів в Україні**» розглянуто роль домогосподарств у формуванні та удосконаленні інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, обґрунтовано сутність інклюзивності та інклюзивного розвитку і його роль у відновленні економічного розвитку регіонів України, проаналізовано актуальні системні проблеми у відновленні економічного потенціалу регіонів країни, виявлено та конкретизовано загрози впровадження перспективних заходів для їх вирішення.

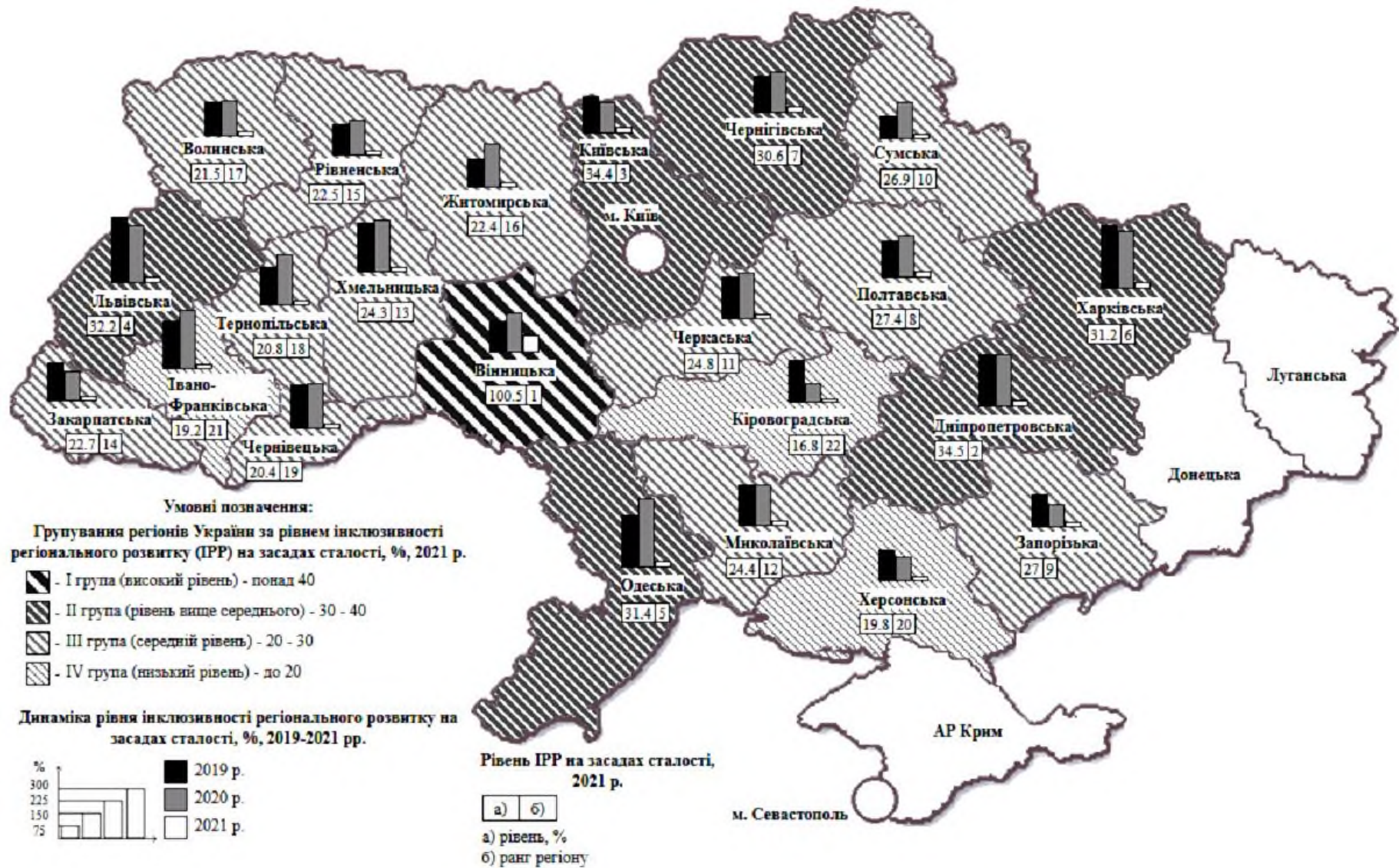

Рис. 8. Карта-схема групування регіонів України за рівнем композитного індексу інклюзивного розвитку регіону
 Джерело: розроблено авторкою.

Аналіз сучасних тенденцій функціонування домогосподарств в Україні, вивчення наслідків війни на економічний стан цих суб'єктів господарювання, визначення індексів інклюзивного розвитку регіонів дозволили констатувати, що без удосконалення інституціонального забезпечення для функціонування цих суб'єктів господарювання забезпечити ефективність територіальної організації господарства, функціонування суб'єктів підприємницької діяльності є складним завданням.

Війна мала деструктивний вплив на життєдіяльність домогосподарств і в сучасних умовах, хоч і з різною інтенсивністю, проте впливає на всіх без винятку суб'єктів господарювання в Україні. Вже зрозумілі та видимі наслідки війни засвідчують надзвичайно глибоку економічну, соціальну, демографічну кризи в країні, основною причиною яких є руйнування економічного життя домогосподарств, катастрофічне зниження рівня їх безпеки. Відповідно вирішення питання відновлення господарської активності цих суб'єктів повинно бути першочерговим питанням післявоєнного відновлення країни. При цьому перед українським суспільством вже стоять нові виклики: стимулювання економічної активності домогосподарств, повернення громадян із-за кордону, відновлення фізичного та психологічного здоров'я колишніх військових, використання потенціалу людей з обмеженими фізичними можливостями, відновлення житлово-побутових умов для життєдіяльності громадян.

У дисертації вагома увага приділена обґрунтуванню сутності інклюзивного розвитку та конкретизації особливостей формування сприятливого простору для його здійснення в умовах високого рівня турбулентності економічного та соціального розвитку країни. Це здійснено через проведення аналізу сутності категорії «інклюзія», визначення основних наукових підходів до розгляду змісту цієї категорії. У підсумку було виокремлено такі з них: процесний підхід, системний підхід, соціальний підхід, психологічний підхід. Інклюзію запропоновано розглядати як процес підвищення рівня залучення господарюючих суб'єктів до соціально-економічного розвитку країни, а інклюзивний розвиток – процес якісної трансформації соціальної, економічної та екологічної систем, який сприяє формуванню можливостей для самореалізації і розвитку всіх громадян.

У роботі встановлено, що основою інклюзивного розвитку є рух знизу вгору, головна мета – побудова суспільства, де пріоритетом є розкриття повного потенціалу людей та створення рівних можливостей для кожної людини завдяки доступній та якісній освіті, розвиненій інфраструктурі та послугам охорони здоров'я. При цьому, враховуючи сучасний досвід України, встановлено, що забезпечити інклюзивний розвиток регіонів країни можливо через створення умов для: залучення через можливість здійснення самореалізації всіх громадян до економічного життя країни, незважаючи на їх рівень доходів, освіти та інші відмінні риси; поступове залучення до економічного розвитку регіонів, які на сьогодні тимчасово перебувають у зоні бойових дій, окупації; залучення громадян, які тимчасово змінили місце проживання і виїхали в інші регіони країни, їхні можливості та потенціал варто використати для відновлення економіки, що повинно здійснюватися шляхом створення умов для їх працевлаштування насамперед у державні установи, на державні підприємства (сфера охорони здоров'я; освіта, соціальне забезпечення, військова промисловість та забезпечення військових); залучення громадян, які тимчасово втратили працездатність, відновлення їхнього

здоров'я та використання їхніх можливостей у господарській діяльності в різних галузях та сферах економіки; залучення можливостей громадян, які тимчасово виїхали за кордон, формування на рівні держави політики щодо їх повернення та включення в економічне життя країни; особливо це є важливо для регіонів, де громадяни втратили своє житло, які зазнали руйнувань та значна частина яких на сьогодні замінована й непридатна для життя.

Забезпечити окреслені напрямки інклюзивного розвитку регіонів можливо звичайно через розробку та поступове впровадження державної політики у цій сфері й загалом реалізації заходів Національної стратегії повоєнного відновлення в країні, у межах якої саме питанням розбудови окремих територій, удосконаленню територіальної організації господарства варто приділити вагому увагу, враховуючи глибоку відмінність між умовами та станом сучасного розвитку регіонів в Україні.

Результати проведення досліджень засвідчили, що в Україні є нагальна потреба в оновленні діючої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. Відповідно, було обґрунтовано науково-концептуальні положення, впровадження яких варто здійснити для актуалізації такої стратегії та її осучаснення відповідно до поточної економічної та соціальної ситуації в країні, а саме: конкретизація нових викликів та першочергових задач для формування політики з метою їх вирішення в короткостроковому та довгостроковому періодах; типологізація макрорегіонів за їх близькістю розміщення до лінії фронту, наслідками бойових дій і визначення орієнтирів щодо їхньої спеціалізації на загальноукраїнському ринку з урахуванням повоєнних можливостей. Також потребує перегляду наявна система оперативних цілей в частині зменшення кількості завдань та уточнення їхнього змісту.

У дисертації також вагома увага приділена виокремленню базових ризиків та негативних факторів, які можуть посилюватися в процесі впровадження в рамках Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. реальних заходів для активізації господарської діяльності в регіонах України. Серед них виокремлено такі: безпекові чинники, питання забезпечення територіальної цілісності державних меж України, та безпека її мешканців, відновлення зруйнованої інфраструктури й цивільних об'єктів; недостатній рівень координованості реформ у сфері державної регіональної політики, адміністративно-територіальної реформи, реформи місцевого самоврядування та низки секторальних реформ; наявність конфлікту між виконавчою владою і місцевим самоврядуванням і, відповідно, відсутність чіткого розмежування прав та повноважень регіональних, районних та місцевих органів управління і, як наслідок, нестабільність нормативно-правових умов реалізації реформ; невизначеність чіткої процедури та відсутність критеріїв укрупнення адміністративних районів і чіткого розподілу повноважень щодо районного рівня влади; відсутність у багатьох випадках визначених меж адміністративно-територіальних одиниць, що породжує постійні суперечки між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної влади, зокрема щодо права власності на землю; наявність проблеми законодавчого врегулювання та процедурних аспектів механізму передачі й використання земельних, майнових та інших ресурсів ОТГ; недосконалість реформування діяльності територіальних органів виконавчої влади щодо реалізації ними контролюючих та координуючих функцій; невирішеність питань ресурсного забезпечення розвитку територій, розподілу фінансових ресурсів, їх залучення, контролю за використанням.

У роботі встановлено, що обраний стратегічний курс на інтеграцію України в європейське співтовариство може бути забезпеченим лише через зміну

інституціонального середовища регіонального розвитку, підвищення ефективності територіальної організації господарства. Впровадження вже апробованих європейськими країнами методів та інструментів державного стимулювання розвитку регіонів є важливим для формування дієвої державної регіональної політики. Це своєю чергою також вимагає ефективних управлінських рішень на загальнодержавному, субнаціональному й місцевому рівнях з урахуванням ресурсного потенціалу регіонів, реальної спроможності державних інститутів здійснювати ефективний вплив на діяльність господарюючих суб'єктів з обов'язковим врахуванням безпекових чинників.

У *п'ятому розділі* дисертаційної роботи «**Науково-прикладні положення удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства**» поглиблено концептуальні підходи до оновлення та удосконалення діючої моделі державної регіональної політики, розроблено сукупність пропозицій для забезпечення ефективної роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, запропоновано напрямки оптимізації такого забезпечення з метою формування сприятливих умов для післявоєнного відновлення регіонів України.

Забезпечення подальшого регіонального розвитку на основі підвищення ефективності територіальної організації господарства не можливо реалізувати без удосконалення інституціонального забезпечення такої організації, створення сприятливого інституціонального простору для функціонування та результативної взаємодії між усіма економічними суб'єктами, які й забезпечують такий розвиток. Це можливо реалізувати через підвищення якості роботи органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом розробки раціональних заходів та їх поступовому впровадженню з урахуванням наявних ризиків та перешкод.

У дисертації поглиблено наукові положення щодо удосконалення державної регіональної політики, що реалізовано через виокремлення двох підходів до розкриття її сутності: функціонально-рівневий (ґрунтується на переході від централізованої до ієрархічної моделі інституціональної структури влади, функцій, повноважень і ресурсного забезпечення територій); синергійний (сфокусований на сукупному ефекті від комплексу заходів у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва і повоєнної розбудови інфраструктури).

Результати ґрунтовного аналізу сучасного стану економічного розвитку регіонів України, конкретизація основних актуальних системних проблем активізації господарської діяльності в їхніх межах зумовлюють об'єктивну потребу в розробці реальних заходів, впровадження яких сприятиме виходу зі сформованої надскладної економічної та соціальної ситуації в країні. Серед таких заходів передусім можна виокремити наступні: поступова відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їх реальних потреб та врахування можливостей і доцільності їх задоволення через постійні загрози; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі; відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; випровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад інфраструктури; забезпечення розвитку

вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності.

У дисертації встановлено, що наявність обґрунтованої оновленої стратегії державної регіональної політики має сприяти гармонізації відносин між центром і регіоном щодо спільного фінансування проєктів через: концентрацію ресурсів регіонів і держави на вирішенні найгостріших проблем; узгодження інтересів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних завдань інклюзивного розвитку регіонів; диверсифікацію джерел інвестиційного забезпечення за умов широкого залучення приватного капіталу для фінансування спільних проєктів регіонального масштабу; чітке визначення зобов'язань сторін, спільну відповідальність уряду та місцевої влади за кінцевий результат реалізації визначених стратегічних завдань тощо (рис. 9).

Також важливою складовою формування якісного інституціонального забезпечення для територіальної організації господарства є ефективна робота органів влади, наявність у них дієвих інструментів для впровадження нових заходів з метою активізації регіонального розвитку в країні.

Отже, у дисертації конкретизовано основні рекомендації для цих державних інститутів, а саме: *для органів державної влади:*

- регіональне стратегування та бюджетування, включаючи адаптацію стратегій і програм регіонального розвитку до повоєнних умов розвитку кожного регіону та їх узгодження з оновленою Державною стратегією регіонального розвитку;

- забезпечення належного фінансування заходів, передбачених регіональними стратегіями та програмами розвитку;

- налагодження ефективних ділових комунікацій та оптимізація інституційної взаємодії з органами державної влади, а також з органами місцевого самоврядування субрегіонального й локального рівнів з метою взаємоузгодженої реалізації заходів, спрямованих на повоєнну відбудову економіки регіонів;

- поглиблення співпраці з владними інституціями державного, субрегіонального та місцевого рівнів задля успішного завершення адміністративно-територіальної реформи та остаточного досягнення всіх її цілей, передусім щодо здійснення реальної децентралізації влади та формування на цій основі нової системи розподілу владних повноважень та міжбюджетних трансферів за прикладом країн-членів ЄС;

- координація міжрегіонального і транскордонного співробітництва з партнерами з країн-членів ЄС, включаючи реалізацію проєктів із розбудови мережі міжнародних транспортних коридорів, створення транскордонних кластерів, будівництва нових об'єктів прикордонної інфраструктури, підвищення ефективності використання потенціалу регіональної й транскордонної туристичної індустрії, диверсифікація та інтенсифікація транскордонних і міжрегіональних культурно-освітніх програм і проєктів тощо;

- нарощування підприємницького, наукового й інноваційного потенціалу регіону шляхом сприяння в налагодженні більш тісних і взаємовигідних зв'язків між бізнесом, науковими установами та інститутами громадянського суспільства, зокрема щодо реалізації важливих регіональних проєктів із розвитку транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури, створення кластерів, індустріальних і наукових парків, покращення інвестиційного клімату, модернізації виробничих систем тощо;

Рис. 9. Пріоритетні напрями оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства
Джерело: розроблено авторкою.

– реалізація заходів з промоції регіонів та просування їх економічних інтересів на загальнодержавному та міжнародному рівнях, формування інвестиційних пропозицій для потенційних внутрішніх і закордонних інвесторів, здійснення регіонального маркетингу, промоція на внутрішньому та зовнішньому ринках регіонального туристичного продукту;

для органів місцевого самоврядування територіальних громад:

– адаптація стратегій розвитку територіальних громад до умов повоєнного відновлення з урахуванням змін, які відбуваються в регіональних стратегіях і програмах розвитку;

– стимулювання розвитку підприємництва на території громади, зокрема проведення активної просвітницької, інформаційно-пропагандистської та організаційної роботи, а також розбудова відповідної інженерної і транспортно-логістичної інфраструктури;

– використання потенціалу міжсекторного партнерства та партисипативного управління для успішного повоєнного відновлення економіки громади, її своєчасної адаптації до нових соціально-економічних викликів, спричинених війною;

– сприяння розвитку громадської активності; максимально широке залучення мешканців громади до процесів обговорення та прийняття важливих управлінських рішень, пов'язаних з її подальшим розвитком, широко впроваджуючи демократичні практики публічного управління за аналогією з громадами країн-членів ЄС;

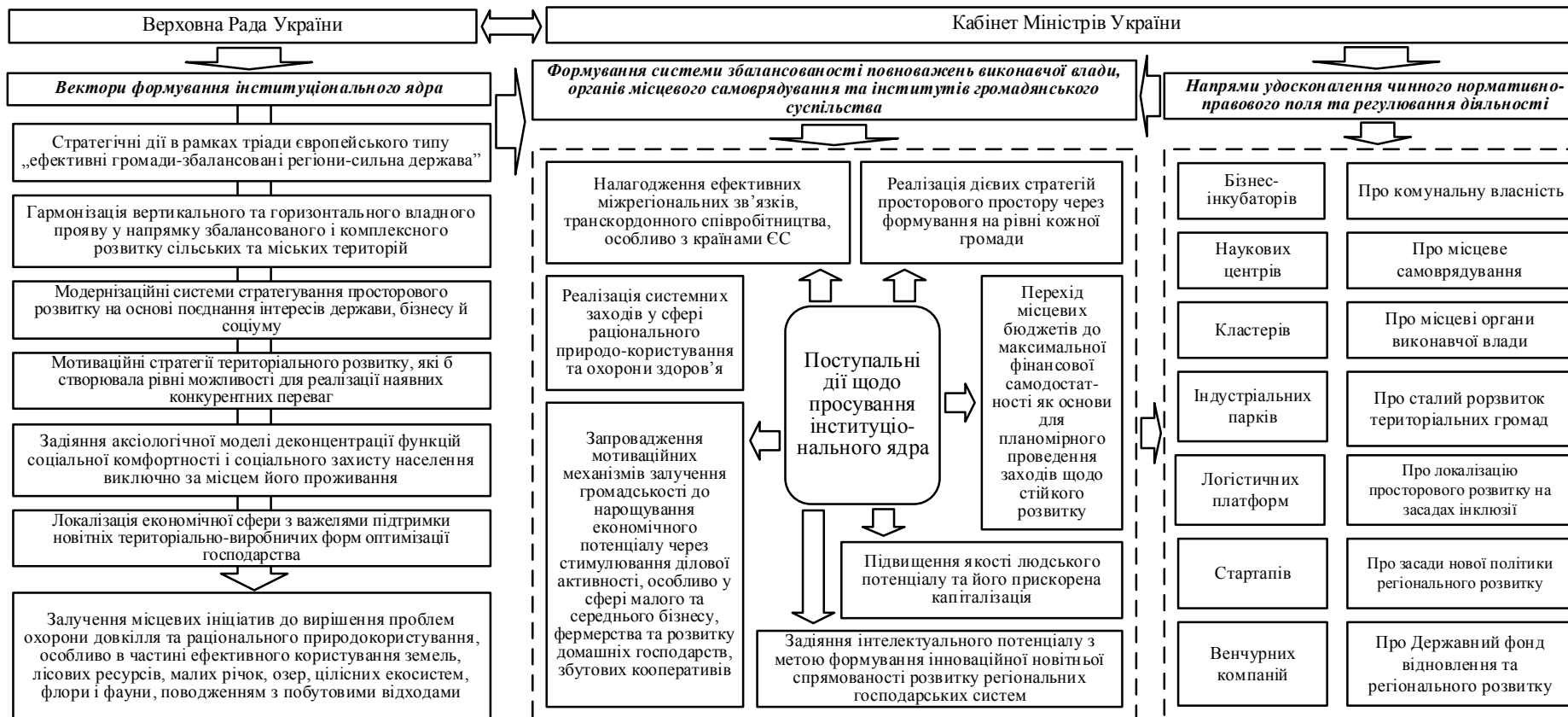
– цифровізація механізмів управління територіальними громадами із широким впровадженням ресурсів з відкритими даними: Інтернет, соціальні мережі, місцеві телеграм-канали та електронні ЗМІ тощо;

– посилення безпекового складової у розвитку економіки громади шляхом врахування потенційних ризиків настання непередбачуваних обставин;

– співпраця з регіональними органами державної влади та відповідними військовими відомствами щодо розміщення на території громади об'єктів транспортно-логістичної та іншої воєнної інфраструктури, а також структурних підрозділів оборонних підприємств, у тому числі підземного базування;

– формування мережі належним чином обладнаних сховищ, як для місцевого населення, так і для можливого зберігання там запасів харчів, палива та інших критичних ресурсів на випадок повторних атак.

При цьому пріоритетними для розвитку регіонів України сьогодні залишаються питання безпеки економічної діяльності, відновлення зруйнованих об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, забезпечення життя громадян та їхньої життєдіяльності в короткостроковій та довгостроковій перспективі. Конкретні напрями розбудови регіональної економіки в сучасних умовах повинні тісно корелювати з розвитком ВПК, стратегією національної безпеки, враховувати одночасно наявний економічний потенціал кожного регіону, його поточний стан функціонування, діяльність громад у межах його території, і системні проблеми, які стримують активізацію господарського життя та поступове його відновлення (рис. 10).

Напрямки формування інституціонального забезпечення у концептуальному форматі		
Конвергенція	Смартспеціалізація	Інклюзивність
<ul style="list-style-type: none"> - просторова єдність регіонального розвитку; - формування міжсекторальних зв'язків на основі критичної маси видів економічної діяльності з використанням горизонтальних форм мережових організацій; - співпраця освітніх, наукових інститутів, державних органів та бізнес-структур у інноваційному процесі та розвиток регіону; - налагодження поступового моніторингу результату розвитку регіону з урахуванням зовнішнього впливу; - фокусування на основі можливостей та ресурсів регіонів на пріоритетах розвитку з врахуванням рівня інноваційності виробництва, що впливає на розподіл інвестицій; 	<ul style="list-style-type: none"> - виділення пріоритетних видів діяльності; - активізація освітнього простору та наукової діяльності з урахуванням потреб та можливостей регіону; - місцевий підхід територіального розвитку; - вибір максимально ефективного використання ресурсів; - активізація соціальних інновацій; 	<ul style="list-style-type: none"> - залучення широких верств економічно активного населення у процесі регіонального розвитку; - зменшення рівня диференціації доходів населення; - доступність соціальних послуг для міського та сільського населення; - підвищення рівня купівельної спроможності населення; - інвестування в напрями подолання інклюзивних бар'єрів.

Рис. 10. Концептуальні засади оптимізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства в сучасних умовах

Джерело: складено авторкою.

Отже, поступове впровадження дієвих та нагальних заходів розвитку регіонів України на основі оновлення та формування інституціонального забезпечення сприятиме підвищенню ефективності територіальної організації господарства і дозволить сформувати нові імпульси до їх економічного відновлення, що є особливо актуальним для країни в сучасних умовах.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено розробку та обґрунтування теоретико-методологічних засад, формування науково-методичних і практичних підходів дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Дефініцію «територіальна організація господарства» запропоновано розглядати як процес цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного та гармонійного розвитку окремих територій країни. Встановлено, що просторова організація господарства є результатом і проявом територіального поділу праці і складається з територіальних процесів (явища диференціації інтеграції та концентрації господарюючих суб'єктів на різних таксономічних рівнях) і територіальних структур (сукупність господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових та форм власності, сфер діяльності поєднаних між собою господарськими зв'язками у межах національної сегментації економіки та транскордонного будівництва). Це дало можливість у подальшому на основі отриманих результатів поглибити зміст категорії «інституціональне забезпечення територіальної організації господарства».

2. На основі детального вивчення теоретичних та методологічних положень інституціоналізму, аналізу сутності таких категорій, як «інститут», «інституція», «інституціоналізм», «інституціональне середовища» та «інституціональний механізм» і з урахуванням сучасних підходів до трактування дефініції «територіальна організація господарства» конкретизовано зміст інституціонального забезпечення територіальної організації господарства – сукупність соціальних норм (політичних, економічних, психологічних), які визначають особливості реалізації процесу цілеспрямованого узгодження між продуктивними силами території, суб'єктами господарювання, органами місцевої влади та місцевого самоврядування, що здійснюється через використання спектра правових, економічних, організаційних методів, механізмів їх застосування з метою забезпечення системного, гармонійного та ефективного розвитку окремих територій країни.

3. Обґрунтовано сутність системи інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через використання методологічних положень системного підходу. Запропоновано таку систему розглядати як цілісний об'єкт, сукупність взаємопов'язаних соціальних норм, правил, які виникають у процесі взаємодії економічних суб'єктів та впливають на здійснення цілеспрямованого узгодження їх цілей з особливостями розвитку продуктивних сил певної території, що реалізується через використання спектра

правових, економічних, організаційних методів для забезпечення її ефективного розвитку. Це дало можливість виокремити її основні елементи, уточнити основні види інституцій та інститутів, з'ясувати роль зовнішнього середовища у трансформації цієї системи в сучасних умовах.

4. Розроблено нові методологічні положення проведення дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, які враховують окремі концептуальні положення інституціоналізму, теорій регіональної економіки та розвитку продуктивних сил. Встановлено, що системний та інституціональний підходи є основними методами реалізації такого дослідження. Це дало можливість сформулювати цілісну концепцію вивчення стану й особливостей удосконалення зазначеного забезпечення, конкретизувати сукупність загальних і спеціальних методів, принципів його проведення. Надалі з урахуванням систематизованих методологічних аспектів було проведено дослідження особливостей формування та модернізації інституціонального базису територіальної організації господарства.

5. Поглиблено теоретичні та методологічні аспекти відновлювально-реконструктивної парадигми розвитку економічних систем. Визначено, що таку парадигму доцільно розглядати як об'єктивно та історично сформовану модель світоглядних поглядів на розвиток систем різної природи внаслідок їх попереднього фізичного руйнування, занепаду, пошкодження, яка базується на формуванні оновлених концептуальних підходів до відновлення таких систем з урахуванням стану їх функціонування, нових суспільних викликів, обставин та сучасних принципів забезпечення їх відбудови. З урахуванням цього в дисертації розкрито основні підходи до розгляду змісту інституціонального базису територіальної організації господарства (статичний підхід; системний підхід), визначені його закономірності (відповідність розвитку продуктивних сил характеру виробничих відносин; консолідація нації та створення візії майбутнього держави з вектором на світовий цивілізований розвиток; подолання ексклюзивного бар'єра як інтерактивного чинника державотворення). Це дозволило описати роль інституціонального забезпечення у здійсненні ефективного територіального розвитку продуктивних сил, конкретизувати особливості його трансформації в період відновлення розвитку економічних систем.

6. Систематизовано та розширено сукупність основних принципів інституціонального базису територіальної організації господарства, які були розподілені у три групи з конкретизацією переліку принципів кожної з них, а саме: формування (законності, науковості, пріоритетності, згуртованості, сталості, транспарентності), функціонування (ієрархічності, аксіологічності, синергії, комплементарності, унітарності, адаптивності) та розвитку (системності, іманентності, екзистенційності, інклюзивності, евристичності, релевантності, емерджентності). Доведено, що принципи розвитку повинні бути доповнені новим принципом інклюзивного розвитку, зміст якого запропоновано розглядати як максимальне залучення до економічного відновлення, розвитку регіонів країни всіх громадян, незважаючи на їх відмінності між собою за ознаками рівня доходу, рівнем освіти, місцем проживання, віком, статтю. Встановлено, що врахування і дотримання цього принципу в процесі удосконалення інституціонального

забезпечення територіальної організації господарства дозволить окрім врахування природних, демографічних чинників для забезпечення регіонального розвитку, враховувати також і особливості вже сформованого інституціонального середовища окремих регіонів.

7. Удосконалено концептуальні положення проведення емпіричного аналізу сучасного стану інклюзивного розвитку регіону. Це було реалізовано через обґрунтування методики розрахунку композитного індексу інклюзивного розвитку регіону, у структурі якого виокремлено три субіндекси: субіндекс реального стану продуктивних сил, субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь та субіндекс екологічної безпеки і сталості розвитку. Поступове використання окресленої методики дозволило визначити значення зазначеного індексу для кожного регіону України та виявити сучасні тенденції їх інклюзивного розвитку.

8. Визначено сучасні тенденції регіонального розвитку України, що реалізовано на основі детального вивчення динаміки валового регіонального продукту та аналізу стану інклюзивного розвитку регіонів країни. Встановлено, що найбільший рівень валового регіонального продукту на кінець 2021 р. був притаманний м. Києву та Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Полтавській областям. Визначено, що сучасний стан інклюзивного розвитку регіонів України залишається досить низьким. Відповідно до значень композитного індексу інклюзивного розвитку регіонів їх було поділено на чотири групи: I група – високий рівень інклюзивного розвитку (Вінницька обл.); II група - рівень вище середнього (Київська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Харківська області); III група – середній рівень (Полтавська, Сумська, Миколаївська, Черкаська, Хмельницька, Закарпатська, Рівненська, Житомирська, Волинська, Тернопільська області); IV група – низький рівень інклюзивного розвитку регіонів (Херсонська, Івано-Франківська та Кіровоградська області).

9. Конкретизовано теоретичні аспекти інклюзивного розвитку регіонів, що було здійснено на основі дослідження сутності дефініції «інклюзія». Це реалізовано через детальний розгляд наукових підходів до її трактування. У підсумку було виокремлено наступні концепції розгляду цієї дефініції: процесний підхід, системний підхід, соціальний підхід, психологічний підхід. Запропоновано інклюзію розглядати як процес підвищення рівня залучення господарюючих суб'єктів до соціально-економічного розвитку країни, а інклюзивний розвиток – процес якісної трансформації соціальної, економічної та екологічної систем, який сприяє формуванню можливостей для самореалізації і розвитку всіх громадян. Встановлено також, що основою інклюзивного розвитку є рух знизу вгору, головна мета – побудова суспільства, де пріоритетом є розкриття повного потенціалу людей та створення рівних можливостей для кожної людини завдяки доступній та якісній освіті, розвиненій інфраструктурі та послугам охорони здоров'я.

10. Ідентифіковано системні проблеми забезпечення регіонального розвитку України в сучасних умовах. Такі перешкоди були систематизовані у дві групи: макроекономічні (загрози екзистенціального існування країни та її національного господарства, нестабільність економічних умов, тінізація господарських відносин, дефіцит фінансових ресурсів, розбалансування функціонування фінансової системи, недостатня ефективність роботи органів державної влади, відсутність чітко визначеної стратегії розвитку країни у воєнний період, поглиблення

неформальних інституцій (корупція, лобіювання економічних інтересів)) та регіональні (руйнування виробничих потужностей, об'єктів критичної, соціальної інфраструктури, зменшення обсягів фінансових ресурсів, міграція населення, мобілізації мешканців громад).

11. Поглиблено прикладні аспекти забезпечення модернізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, що реалізовано через формування напрямків підвищення ефективності та дієвості державної регіональної політики, конкретизації її сутності через виокремлення двох підходів: функціонально-рівневого (ґрунтується на переході від суто централізованої до ієрархічної моделі інституціональної структури влади, функцій, повноважень і ресурсного забезпечення територій); та синергійного (сфокусований на сукупному ефекті від комплексу дій і заходів у сфері бюджетного вирівнювання, стратегічного та просторового планування, розвитку підприємництва та повоєнної розбудови інфраструктури). Обґрунтовано необхідність оновлення стратегії державної регіональної політики з урахуванням сучасних викликів і встановлено, що результати впровадження такої політики повинні сприяти гармонізації відносин, інтересів між центром та регіонами в питаннях, насамперед фінансування відновлення і розвитку регіонів України в період післявоєнного відновлення.

12. Виокремлено та сформульовано заходи удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, серед яких виділені такі: відбудова критично важливої логістичної, транспортної інфраструктури; реалізація механізмів відновлення постраждалих громад, які зазнали руйнування, вивчення їхніх реальних потреб та врахуванням можливостей і доцільності їх задоволення через постійні загрози; модернізація будівельної галузі, стимулювання розвитку малих та середніх підприємств у цій галузі; відбудова та відновлення соціальної інфраструктури; випровадження механізмів захисту критично важливої для підтримки життєдіяльності громад (розвитку промислових об'єктів) інфраструктури; забезпечення розвитку вітчизняного ВПК на основі дотримання принципів доцільності, результативності, стабільності, безпечності, раціональності та спроможності. Обґрунтовано, що для України та її регіонів першочерговими для вирішення залишаються питання безпеки економічної діяльності, а напрямки розбудови регіональної економіки, удосконалення територіальної організації господарства повинні тісно корелювати зі стратегією національної безпеки, враховувати одночасно наявний економічний потенціал кожного регіону, його поточний стан функціонування, діяльність громад в межах його території.

13. Розроблено рекомендації управлінського характеру для забезпечення підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Встановлено, що якість функціонування окреслених інститутів визначає і якість інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. Зазначені рекомендації відповідно були поділені на дві групи: для органів регіональної влади та для органів місцевого самоврядування. Доведено, що поступове їх впровадження сприятиме регіональному розвитку України, дозволить враховувати сучасні деструктивні тенденції та диспропорції у функціонуванні окремих регіонів країни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Харченко Ю. П. Інституціоналізація регіонального простору: теорія, методологія, практика : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 290 с. (16,9 д.а.)

Статті у зарубіжних наукових виданнях

2. Popelo O., Tulchynska S., **Kharchenko Y.**, Dergaliuk B., Khanin S., Tkachenko T. Systemic Approach to Assessing Sustainable Development of the Regions. *Journal of Environmental Management and Tourism (Volume XII, Summer)*. 2021. Vol. 3(51). Pp. 742-753. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.12.3\(51\).13](https://doi.org/10.14505/jemt.12.3(51).13) (1,3 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано методичний підхід, який передбачає визначення стану та динаміки сталого розвитку регіонів шляхом визначення інтегрального індексу та його субіндексів (0,4 д.а.).*

3. Popelo O., Tulchynska S., Marhasova V., Garafonova O., **Kharchenko Y.** Public management of regional development in the conditions of the inclusive economy formation. *Journal of Management Information and Decision Sciences*. 2021. Vol. 24(S2). Pp. 1-8. <http://surl.li/msesh> (1,4 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано визначити вплив державного управління регіональним розвитком на формування інклюзивної економіки за принципом Л. Понтрягіна (0,5 д.а.).*

4. Samiilenko H., Khudolei V., **Kharchenko Yu.**, Povna S., Samoiloivych A., Khanin S. Innovative development of regions in the era of digital economy: world experience and Ukrainian realities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21(6). Pp. 61-70. DOI: http://paper.ijcsns.org/07_book/202106/20210610.pdf (0,9 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано механізм визначення та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонів в контексті розвитку цифрової економіки (0,3 д.а.).*

Статті у наукових фахових виданнях:

5. Харченко Ю. П. Категоріальний аспект розвитку інституціоналізму. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4(20). С. 80-87. <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/204263/203994> (0,9 д.а.).

6. Бутко М. П., **Харченко Ю. П.** Методологічне стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави. *Регіональна економіка*. 2020. № 4(98). С. 13-23. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-4-2> (1,3 д.а.). *Особистий внесок визначено сутність концепту методологічного стратегізування регіонального розвитку в умовах модернізації інституціонального базису української держави, вказано на основні модернізаційні чинники (1 д.а.).*

7. Бутко М. П., **Харченко Ю. П.** Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С. 58-75. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058> (1,7 д.а.). *Особистий внесок: проаналізовано механізм формування передумов для локалізації економічного простору, ефективного функціонування соціогуманітарної сфери та раціонального природокористування (0,85 д.а.).*

8. Харченко Ю. П. Аналіз інклюзивних інститутів розвитку регіону на прикладі Чернігівської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент.* 2021. Вип. 47. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-47-7> (0,7 д.а.).
9. Харченко Ю. П. Генеза наукової думки щодо інституціоналізму та його імплементація у становлення регіоналізму в Україні. *Науковий вісник Полісся.* 2021. № 2(18). С. 57–64. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2019-2\(18\)-57-64](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2019-2(18)-57-64) (0,9 д.а.).
10. Харченко Ю. П. Концептуальні засади інклюзивності у сфері промислової діяльності в Україні. *Економіка та суспільство.* 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-92> (0,7 д.а.).
11. Харченко Ю. П. Домогосподарства та їх роль в інституціоналізації регіонального простору на засадах інклюзії. *Економіка, управління та адміністрування.* 2021. № 2(96). С. 3–8. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2021-2\(96\)-3-8](https://doi.org/10.26642/ema-2021-2(96)-3-8) (0,7 д.а.).
12. Харченко Ю. П. Закономірності та екстрактивні максими модернізації інституціонального базису регіонального розвитку. *Економічний простір.* 2021. № 167. С. 98-102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/167-18> (0,6 д.а.).
13. Харченко Ю. Сучасний стан рівня соціальної стратифікації як компоненти забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2021. № 3(27). С. 158-164. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3\(27\)-158-164](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3(27)-158-164) (0,8 д.а.).
14. Харченко Ю. Територіальна організація господарства та її інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2021. № 5, Том 2. С. 304-308. DOI: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?p=18543> (1,2 д.а.).
15. Харченко Ю. П. Екологічна безпека, як детермінанта інклюзивного регіонального розвитку. *Науковий вісник Полісся.* 2022. № 1(22). С. 79–87. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-1\(22\)-79-87](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-1(22)-79-87) (1,0 д.а.).
16. Харченко Ю. П. Аналіз впливу тіньової економіки на параметри інклюзивного розвитку регіону. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2022. № 2(30). С. 93-100. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2\(30\)-93-100](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-2(30)-93-100) (0,9 д.а.).
17. Харченко Ю. Інституціональне забезпечення становлення знаннєвої економіки в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2022. № 4(32). С. 41-55. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4\(32\)-65-78](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2022-4(32)-65-78) (1,7 д.а.).
18. Бутко М. П., Харченко Ю. П., Рассказов О. І. Європейський досвід інституціоналізації агропромислового комплексу у контакті з процесами розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2022. Т. 6(158). С. 14-19. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-6-2> (1,5 д.а.). *Особистий внесок: запропоновано упровадження інституційних змін шляхом трансформування нормативно-правового поля, використання інструментів підтримки на державному та регіональному рівнях, створення відкритої та доступної інформаційної сфери та формування інститутів сприяння розвитку* (0,9 д.а.).

19. Харченко Ю. Аспекти територіальної організації господарства та інституціональне забезпечення в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2. Т. 2. С. 292-296. URL: <http://surl.li/nzsgx> (1,9 д.а).

20. Харченко Ю. П. Пріоритетні напрями інституціонального забезпечення регіонального розвитку в умовах війни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1(103). С. 22–25. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2023-1\(103\)-22-25](https://doi.org/10.26642/ema-2023-1(103)-22-25) (0,5 д.а).

21. Kharchenko Yu. Challenges of the Russian-Ukrainian War for Regional Development Strategy. *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*. 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-05-02> (0,6 д.а).

22. **Харченко Ю.**, Тимофєєва Н. Інституціональне забезпечення розвитку знаннєвої економіки, як передумова ефективної територіальної організації господарства України. *Науковий вісник Полісся*. 2023. № 1 (26). С. 70–85. DOI: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1\(26\)-70-85](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2023-1(26)-70-85) (1,7 д.а.). *Особистий внесок: окреслено вплив економіки знань на суспільний розвиток, запропоновано відновлювальну-реконструктивну модель модернізації діючих підприємств та структурних перетворень у складі регіональної економіки з одночасним інтегруванням її в глобальне конкурентне середовище* (1 д.а.).

23. Харченко Ю. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 1(159). С. 12-16. URL: https://ird.gov.ua/sep/doi/sep2023.01.012_u (1,3 д.а.).

24. Бутко М., **Харченко Ю.**, Колоша В., Рассказов О. Інституціональні засади посилення впливу агропромислових підприємств на комплексний розвиток сільських територій. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 1(33). С. 85–97. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1\(33\)-85-97](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-85-97) (1,5 д.а.). *Особистий внесок: визначено основні максими реалізації удосконаленої інституціональної сфери розвитку нових виробничо-територіальних формувань* (0,9 д.а.).

25. Харченко Ю. Інституціональні передумови капіталізації людського потенціалу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 3(35). С. 39-49. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.058> (1,7 д.а.).

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

26. Харченко Ю. П. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу та досвід для України. *Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: збірник тез доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 23-24 квітня 2020 р.). Чернігів : ЧНТУ, 2020. С. 288-289. (0,2 д.а.).

27. Харченко Ю. П. Інституціоналізм як каталізатор модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації владних повноважень). *Економіка в контексті глобальних змін суспільства*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 липня 2020 р.). Дніпро : НО «Перспектива, 2020. С. 113-117. (0,3 д.а.).

28. Харченко Ю. П. Інституціональні основи модернізації продуктивних сил регіонів. *Економіка сьогодні: актуальні питання та інноваційні аспекти* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25 липня 2020 року). Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2020. С. 33-36. (0,2 д.а.).

29. Харченко Ю. П. Характеристика принципів інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Сучасні наукові погляди на модернізацію і суспільний розвиток економічної системи* : збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції студентів аспірантів та молодих учених (м. Київ, 28 листопада 2020 р.). Київ : Аналітичний центр «Нова економіка», 2020. С. 81-85. (0,2 д.а.).

30. Харченко Ю. П. Аналіз критеріїв проведення структурного дослідження інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України. *Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти* : IX Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених (м. Чернігів, 22 грудня 2020 р.) Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. С. 75-78. (0,3 д.а.).

31. Харченко Ю. П. Аналіз закономірностей модернізації регіонального розвитку. *Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : зб. тез XI Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 25-26 березня 2021 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 421-423. (0,2 д.а.).

32. Харченко Ю. П. Роль соціальної стратифікації в інклюзивному розвитку регіонів. *Економіка, менеджмент та фінанси: національні особливості та тенденції розвитку* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 2 жовтня 2021 р.). Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2021. С. 56-61. (0,3 д.а.).

33. Харченко Ю. П. Пріоритетні маркери відновлення регіонального розвитку України. *Modern research in world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua"*. Lviv, 28-30.11 2022. Pp. 1725-1729. (0,4 д.а.).

34. Харченко Ю. П. Основні напрями оптимізації територіальної організації господарства України в умовах воєнних дій. *Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Boston, USA, 1-3.12.2022. Pp. 759-761. (0,4 д.а.).

35. Харченко Ю. П. Аналіз соціальної стратифікації для забезпечення продуктивних сил регіонів України. *Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2022. С. 187-189. (0,2 д.а.).

36. Харченко Ю. П. Безпекові виклики для регіонального розвитку. *Сучасна парадигма публічного управління* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів, 2022. С. 609-612. (0,4 д.а.).

37. Бутко М. П., Трейтяк О. В., Харченко Ю. П., Агафошина М. П. Методологічна конструкція імплементації фінансової децентралізації у практику модернізації процесів регіонального менеджменту. *Сучасна парадигма*

публічного управління : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 листопада 2022 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. С. 579-585. (0,4 д.а.) *Особистий внесок: запропоновано інституціональні засади впровадження фінансіалізації в модернізацію продуктивних сил регіону (0,2 д.а.)*.

АНОТАЦІЯ

Харченко Ю. П. Інституціональне забезпечення територіальної організації господарства України в сучасних умовах. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Національний університет «Чернігівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Чернігів, 2024.

Дисертація присвячена поглибленню теоретичних положень та розробленню прикладних засад активізації інституціонального забезпечення територіальної організації господарства України з урахуванням сучасних умов регіонального розвитку.

У дисертаційній роботі досліджено сутність дефініції «територіальна організація господарства». З урахуванням результатів аналізу її змісту, вивчення теоретичних та методологічних положень інституціоналізму, аналізу сутності таких категорій як «інститут», «інституція», «інституціоналізм», «інституціональне середовища» та «інституціональний механізм» конкретизовано зміст інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. На основі застосування системного підходу було визначено зміст системи такого забезпечення, що дало можливість розглянути таке забезпечення як цілісний об'єкт з притаманними йому функціями, властивостями та принципами.

У дисертації вагома увага приділена обґрунтуванню методологічної платформи дослідження формування та удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства, яку сформульовано на основі використання концептуальних положень інституціоналізму, теорій регіональної економіки та розвитку продуктивних сил. Це дозволило сформулювати гносеологічну модель пізнання сучасного стану та особливостей модернізації такого забезпечення, виокремити магістральні методи такої моделі, сформулювати базові принципи її використання.

Також обґрунтовано теоретичні положення відновлювально-реконструктивної парадигми модернізації економічних систем у післякризовий період, що дало можливість описати сутність інституціонального базису територіальної організації господарства з урахуванням концептуальних підходів зазначеної парадигми, розкрити зміст його базових закономірностей та систематизувати у три групи основні принципи формування, функціонування та розвитку такого базису. Запропоновано розширити групу принципів розвитку принципом інклюзивності, обґрунтовано його сутність.

Сформульовано методичний підхід до емпіричного дослідження стану інклюзивного розвитку регіону, який полягає у розрахунку композитного індексу такого розвитку, який формується на основі обчислення наступних компонентів:

субіндекс реального стану продуктивних сил, субіндекс соціальної стратифікації та спадкоємності поколінь та субіндекс екологічної безпеки і сталості розвитку.

Конкретизовано основні перешкоди забезпечення сучасного регіонального розвитку України, інклюзивного розвитку регіонів країни. На основі такого аналізу запропоновано актуальні напрямки удосконалення інституціонального забезпечення територіальної організації господарства. Визначено вектори підвищення ефективності роботи органів влади для забезпечення зростання якості зазначеного забезпечення, які були розподілені у дві групи: для органів регіональної влади та для органів місцевого самоврядування і територіальних громад.

Ключові слова: інституціоналізм, регіональний розвиток, територіальна організація господарства, інклюзивність, модернізація продуктивних сил, регіон, інституціональне забезпечення.

ABSTRACT

Kharchenko Yu.P. Institutional support of territorial organization of the Ukraine's economy in current conditions. – Qualification scientific work as a manuscript.

Doctoral thesis in Economics by specialty 08.00.05 – development of productive forces and regional economy. – National University “Chernihiv Polytechnic” Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernihiv, 2024.

The dissertation is devoted to deepening the theoretical provisions and developing the applied foundations for activation of the institutional support of the territorial organization of the Ukraine's economy, taking into consideration current conditions of the regional development.

In the dissertation, the essence of the definition “territorial organization of economy” is studied, which is proposed to be considered as purposeful coordination between productive forces of the territory, business entities, local authorities and local self-government, which is carried using a range of legal, economic, organizational methods, mechanisms of their application to ensure the systematic and harmonious development of individual territories of the country.

Taking into account the results of the analysis of the content of categories “territorial organization of economy”, the study of theoretical and methodological provisions of institutionalism, the analysis of the essence of such categories as “institute”, “institution”, “institutionalism”, “institutional environment” and “institutional mechanism”, the content of institutional support for territorial organization of economy is specified as follows: institutional support of the territorial organization of economy – a set of social norms (political, economic, psychological) that determine the specifics by implementing the process of purposeful coordination between productive forces of the territory, business entities, local authorities and local self-government, which is carried out using a range of legal, economic, organizational methods, mechanisms of their application to ensure systematic, harmonious and effective development of individual territories of the country. Accordingly, based on the application of a systematic approach, the content of the institutional support system for the territorial organization of economy is determined, which made it possible to consider such support as an integral object with its inherent functions, properties and principles.

In the dissertation, considerable attention is paid to substantiation of the methodological research platform for formation and improvement of the institutional support for the territorial organization of economy, which is formulated using conceptual provisions of institutionalism, theories of regional economies and placement of productive forces. This made it possible to formulate an epistemological model of knowledge of the current state and features of modernization of such provision, to highlight the main methods of this model, to formulate the basic principles of its use and to develop new scientific approaches for studying current trends in the regional development of the country, to describe macroeconomic changes that affect this development.

Theoretical provisions of restoration and reconstructive paradigm of modernization of economic systems in the post-crisis period are also substantiated that made it possible to describe the essence of the institutional basis of the territorial organization of economy, taking into account conceptual approaches of this paradigm, to highlight and reveal the content of its basic laws and modern principles of modernization.

A methodological approach to the empirical study of the state of inclusive development of the region is formulated, which consists in calculating the composite index of such development, which is formed based on the calculation of the following subindexes: subindex of the real state of productive forces, subindex of social stratification and generational continuity, and subindex of the environmental safety and sustainable development. This allowed us to conduct a thorough study of the current state of the inclusive regional development in Ukraine.

In the dissertation work, considerable attention is paid to substantiating the essence and methodological aspects of the institutional basis of the territorial organization of economy. In particular, the basic principles of formation (legality, scientific nature, priority, cohesion, consistency, transparency), functioning (hierarchy, axiology, synergy, complementarity, unitarity, adaptability), and development (consistency, immanence, existential, inclusivity, heuristics, relevance, emergence) of this basis are identified and systematized into three groups. It is proposed to expand the group of development principles by the principle of inclusivity, and its essence is justified.

The main obstacles to ensuring the modern regional development of Ukraine, effective territorial organization of economy, and inclusive development of the country's regions are specified. Based on this analysis, current directions for improving the institutional support of the territorial organization of economy are proposed. The factors for improving the efficiency of government bodies to ensure the growth of the quality of this provision were also identified, which were divided into two groups, namely: for regional authorities and for local self-government bodies and territorial communities. This made it possible to deepen the theoretical and applied provisions of the functioning of the institutional basis of such organization, to specify the features of its change as a result of the transformation of the institutional space of the regional development.

Keywords: institutionalism, regional development, territorial organization of economy, inclusivity, modernization of productive forces, region, institutional security.